

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н
Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу
Форма навчання денна
(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

_____ Г. П. Скляр
(підпис, ініціали та прізвище)

« ____ » _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***на тему: «Розвиток туризму в Одеській області:
стан та перспективи»***

***зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра***

Виконавець роботи Лисенко Аделіна Сергіївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник к. е. н., Карпенко Юрій Вікторович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

_____
(підпис, дата)

Полтава – 2020

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	5
1.1 Соціально-економічні чинники розвитку туризму в Одеській області.....	5
1.2 Природно-ресурсна база розвитку туризму в регіоні.....	14
1.3 Історико-культурні ресурси регіону як чинник розвитку туристичної діяльності.....	28
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ	46
2.2. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні.....	59
2.3. Основні напрями удосконалення розвитку туризму в регіоні.....	78
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	99

ВСТУП

Розвиток туристичного комплексу як складової регіональної економіки України є важливим і доцільним. В економічних умовах, що характеризуються конкурентною боротьбою, структурною перебудовою галузей економіки, туризм як сфера господарської діяльності має суттєве значення. З розвитком туризму посилюються зв'язки між ним та рештою галузей регіону. Територія виступає ресурсною основою для ефективного функціонування і розвитку туристичної сфери. Водночас туризм, разом з іншими галузями, здатний забезпечити передумови для економічного підйому.

Одним із найбільш перспективних туристичних регіонів України є Одеська область. Регіон може запропонувати туристам широкий вибір екскурсійних послуг, пляжний, оздоровчий, винно-гастрономічний та інші види туризму, безліч цікавих розважальних заходів, різноманіття історичних пам'яток тощо. Але, на жаль, досі повністю не розкрито весь потенціал цього насправді багатого туристичного регіону. Таким чином, у туристичному секторі Одеської області накопичилася низка проблем, які потребують вирішення. Необхідне узгодження організації та розвитку сучасного туризму із сучасними принципами планування території для збереження різноманіття і цілісності туристичних ресурсів, їх раціонального використання, охорони культурної спадщини та доквілля розвитку туризму, що і обумовило обрання теми кваліфікаційної роботи.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо розвитку туризму в Одеській області.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку туризму в умовах модернізації економіки.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку туризму на регіональному рівні.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення

таких завдань:

- дослідження соціально-економічних чинників розвитку туризму в регіоні;
- характеристики природо-ресурсної бази розвитку туризму в регіоні;
- аналізу історико-культурних ресурсів регіону та з'ясування їх ролі в розвитку туристичної діяльності;
- дослідження організації розвитку туризму в регіоні;
- дослідження стану розвитку туристичної інфраструктури в регіоні;
- визначення напрямів удосконалення розвитку туризму в регіоні.

У роботі використано такі наукові методи дослідження: системного та критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали Закони України, Кодекси України, Постанови Уряду, Кабінету міністрів України й інші правові акти, інформація Державного комітету статистики України, наукові статті, монографії, а також матеріали мережі Інтернет.

Результати дослідження доповідались на кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2019» (м. Полтава, 19 листопада 2019 р.), який проводився у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Запропоновані у роботі теоретичні рекомендації формують концептуальні засади регіонального розвитку туристичної діяльності у регіоні. Практична значимість роботи полягає у тому, що її результати можуть бути використані для підвищення ефективності господарської діяльності підприємств сфери туризму Одеської області.

РОЗДІЛ 1 ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1 Соціально-економічні чинники розвитку туризму в Одеській області

Важливим в розвитку туристичного господарства регіону є дослідження чинників впливу на його стан та розвиток. Більшість дослідників туризму вирізняє дві групи факторів розвитку туризму, а саме соціально-економічні та природні. В межах соціально-економічних досліджень, як правило, розрізняють природні та антропогенні фактори.

Під природними розуміють фактори, що діють незалежно від людини, без її участі або пов'язані з її біологічною сутністю. Антропогенними називають будь-які процеси зміни довкілля, обумовлені діяльністю людини. В екології прийнято виділяти три групи факторів, які, зокрема, впливають на стан туристичних урбо- та екосистем, а саме абіотичні, біотичні й антропогенні. Причому антропогенні фактори на стан та розвиток туристичних ресурсів можуть здійснювати прямий та опосередкований вплив. Так, наприклад, прямий вплив виражається через охорону туристичних ресурсів методами заповідання тощо, а непрямий(опосередкований) вплив здійснюється шляхом зміни клімату, порушень біоценотичних умов існування організмів.

Фактори, що впливають на стан та розвиток туризму, дослідники класифікують відповідно до масштабу туристичного ринку. За такої класифікації виділяють три їх рівні:

- глобальні, тобто фактори, які діють у міжнародному чи світовому масштабі;
- національні, тобто фактори, які виявляють свій вплив на рівні держави;
- регіональні, тобто фактори, що впливають на стан та розвиток

туристичних ресурсів в межах окремого регіону [38, с. 83].

Як стверджує І. Школа, значний вплив на формування туристичного ринку регіону справляють базові складові туристичного продукту, а саме капітал, технології, кадри. Він пропонує таку класифікацію факторів на рівні держави: доходи споживачів, ціни на товари й послуги, демографічний аспект, ступінь механізації виробництва та споживання, рівень урбанізації території тощо. Інший дослідник туризму В. Кифяк, розглядаючи питання організації туристичної діяльності в Україні, також наводить перелік факторів, що виступають утворюючими під час формування туристичного ринку, зокрема демографічні особливості, матеріальне та соціальне становище населення, рівень освіти громадян, середня тривалість відпустки в державі, професійна зайнятість тощо [28, с. 10-12].

Розглядаючи проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів, М. Борушак дає більш повну класифікацію факторів впливу на стан та розвиток туризму. Автор стверджує, що розвиток туризму в регіонах відбувається повільно порівняно з цим процесом у світових туристичних регіонах. Дослідник виділяє так звані фактори, що гальмують сталий розвиток туризму в регіонах України, а саме недостатній рівень використання наявних туристичних ресурсів, низький рівень розвитку інфраструктури, недостатній рівень розвитку залізничної мережі регіонів. Окрім того, автор виділяє статичні й динамічні фактори, що впливають на стан та розвиток туристичних ресурсів.

До статичних факторів дослідник відносить сукупність природно-географічних факторів. Вони мають нешвидкісне, незмінне значення. Людина пристосовує їх до туристських потреб, робить доступнішими для використання. Природно-кліматичні та географічні фактори регіону знаходять вияв у красивій, багатій природі, кліматі, рельєфі місцевості, підземних багатствах (мінеральні води, печери тощо). Культурно-історичні чинники (пам'ятники архітектури, історії) теж значною мірою можна віднести до статичних. Отже, сам стан туризму

виступає фактором впливу на його розвиток в майбутньому. До динамічних факторів належать демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та політичні фактори. Вони можуть мати різну оцінку, значення, змінне в часі й просторі [2, с. 27]. Цінною ознакою такої класифікації є те, що автор виділив фактори, які враховують стан та розвиток не тільки природних, але й культурно-історичних туристичних ресурсів. Також автор виділив фактори, що гальмують сталий розвиток туризму.

Досліджуючи регіональну політику розвитку рекреаційної сфери, З. Герасимчук та М. Глядіна, узагальнюючи підходи до визначення факторів розвитку рекреаційної сфери, виділяють стримуючі та активізуючі фактори, поділивши останні на екстенсивні та інтенсивні. Автори стверджують, що економічні фактори розвитку визначають можливості ефективного використання ресурсного потенціалу в регіоні шляхом створення рекреаційних послуг як важливої умови зростання суспільного добробуту [8, с. 17].

На нашу думку М. Лепкого, з точки зору сталого розвитку туризму з наведених класифікації варто виокремити фактори, що характеризують саме сталий розвиток. До них слід віднести економічні, соціальні та екологічні фактори. Крім того, до основних груп факторів впливу на розвиток туризму в регіоні та стан підприємництва цієї галузі віднесемо організаційно-економічні, соціально-економічні, природно-кліматичні, історико-культурні. Організаційно-економічні фактори включають туристичну інфраструктуру розвитку туризму, нормативно-правову базу, обсяг попиту та його динаміку, обсяги економічних ресурсів, ємність ринку, інвестиційний клімат, податково-кредитну політику тощо [21].

Соціально-економічні фактори включають рівень доходу, життя та освіти населення регіону, чисельність та структуру населення, наявність кваліфікованих кадрів сфери туризму тощо. Природно-кліматичні чинники містять потужність, різноманітність природно-географічного потенціалу, сприятливість природно-

кліматичних умов, стан довкілля, його екологічність тощо. Історико-культурні фактори включають наявність у туристичних регіонах релігійних, культурних, історичних пам'яток, культурних цінностей, які формують прагнення до нових вражень та подорожей тощо [44]. Усі зазначені фактори є визначальними в розвитку туризму на рівні регіону

Усі соціально-економічні фактори, що впливають на розвиток можна поділити на фактори, що генерують суспільні потреби в туризмі (розвиток суспільного виробництва; трудова діяльність; потреба у відновленні працездатності та здоров'я; урбанізація) та фактори, що реалізують рекреаційні потреби в туризмі (зростання матеріального і культурно-освітнього рівня; зростання фонду вільного часу; розвиток транспорту і комунікацій; розширення сфери обслуговування).

1. Фактори, що генерують суспільні потреби в туризмі. Загальна характеристика: породжують попит на різноманітні форми відпочинку, визначають розвиток системи, циклів рекреаційної діяльності. Діють на макрорівні, визначаючи структуру рекреаційного господарства. Можуть бути територіально локалізовані, визначати територіальний поділ праці в сфері відпочинку і туризму, закріплювати рекреаційні функції за певними районами і місцевостями. Разом з тим мають і нелокальний характер, впливаючи на рекреаційні господарства в цілому, рівні національної економіки, так як пов'язані з суспільно-економічними процесами функціонування національної економіки.

У групі генеруючих факторів визначальну роль відіграють: розвиток суспільного виробництва; трудова діяльність; потреба у відновленні працездатності та здоров'я. Рекреаційні потреби формуються в залежності від соціально-економічних умов життя в країні і є ключовим чинником розвитку туризму.

Розвиток суспільного виробництва і трудова діяльність: ці два фактори тісно пов'язані один з одним. Зростання рекреаційних потреб і розвиток туризму

визначаються також і розвитком матеріального виробництва. Розвиток нових технологій і автоматизація виробництва ведуть до корінного перетворення життєдіяльності, зниження фізичних навантажень. Розширення виробництва передбачає зайнятість все більшої кількості працездатного населення у виробничій сфері. Стан економіки регіону, щодо розвитку промисловості свідчить, що індекс промислової продукції склав 107,3% (2 місце серед регіонів країни) (по Україні – 98,2%) [33].

Сучасна діяльність при обмеженій рухової активності людини супроводжується надмірним емоційним напруженням. Все це вимагає інтенсивного відновлення сил, яке може бути реалізовано в процесі активного відпочинку туризму.

Потреба у відновленні працездатності та здоров'я: зниження фізичної активності в процесі трудової діяльності посилюється незбалансованим харчуванням, коли надмірне споживання їжі поєднується з недостатньою фізичною активністю людини і надходження калорій перевищує витрати. У цілому гіподинамія і переїдання поглиблюються шкідливими звичками суспільства споживання (алкоголізм, тютюнопаління тощо) Ці причини призводять до скорочення тривалості життя, висуваючи рекреаційну діяльність в якості необхідної умови життєдіяльності.

Аналіз демографічної ситуації Одеської області за 2014-2019 рр. свідчить про існування негативних тенденцій у зазначеній сфері, зокрема таких, як: скорочення чисельності наявного населення. Протягом 2014-2018 рр. зберігається тенденція до скорочення наявного населення. Так, з 2014 по 2018 роки чисельність наявного населення скоротилась з 2396,4 тис осіб до 2380,3 тис осіб. Обсяги скорочення наявного населення відповідно до попереднього року набули свого піку у 2015 р. (-6,1 тис осіб). За останньою оприлюдненою інформацією Головного управління статистики в Одеській області протягом січня-жовтня 2019 р. чисельність наявного населення становила 2376,6 тис осіб,

що менше на 3,8 тис осіб ніж у відповідному періоді 2018 року [33].

Урбанізація: формує специфічний міський спосіб життя, веде до утворення великих міст і агломерацій. Урбанізація внесла значний внесок у поліпшення матеріальних і культурних умов життя населення, перетворила структуру життєдіяльності. Разом з тим процес урбанізації призводить до зміни природних умов життя, ізолює людину від природного оточення, змінює кліматичні, атмосферні та інші природні процеси, що в ряді випадків негативно впливає на здоров'я людини. Висока щільність населення, велика кількість інформації, висока частота міжособистісних контактів, значні транспортні переміщення є причинами так званого стресу [11]. Так, в Одеській області скорочення наявного населення негативно вплинуло на його структуру. Аналіз показників міського та сільського населення свідчить, що протягом 2014-2017 рр. спостерігалось поступове зменшення мешканців міській місцевості з 1603,1 тис осіб у 2014 р. до 1594,9 тис осіб у 2017 р., і лише у 2018 р. чисельність міського населення області дещо збільшилась і становила 1595,5 тис осіб [33].

2. Фактори, що реалізують рекреаційні потреби в туризмі. Загальна характеристика: сприяють залученню широких мас населення в різноманітні форми туризму; пов'язані з природними і культурно-історичними ресурсами туризму, а також соціально-економічними умовами життя населення.

Зростання матеріального і культурно-освітнього рівня. Матеріально-економічні умови людей, зазвичай тісно пов'язані з рівнем розвитку туризму, а саме з таким фактором як зростання / зменшення доходів населення визначають структуру туристського потоку.

Розвиток фонду вільного часу. Вільний час є однією з умов життя діяльності, сприяючи реалізації рекреаційних потреб і розвитку туризму. Вільний час – це частина неробочого часу, в рамках якого відбувається відновлення і розвиток фізичних, інтелектуальних і духовних сил людини. Вільний час у соціально-економічній та географічній літературі цю частину прийнято називати

рекреаційним часом. Сучасна діяльність людини при обмеженій рухової активності супроводжується надмірним емоційним напруженням, щоб відновити сили потрібно неодмінно відпочити.

Розвиток транспорту та комунікацій. Матеріальною основою розвитку і розширення туристського руху є транспорт. Специфічна риса транспортних зв'язків – їх інтеграційний характер. Оскільки вони об'єднують окремі країни і регіони в єдине ціле. Для туризму особливо важливим є забезпечення зв'язків між місцевими, національними та міжнародними засобами пересуваннями, щоб туристське пересування не мало розривів транспортних сполучень [11].

Транспортно-комунікаційний комплекс Одеської обл. У січні–листопаді 2019 р. усіма видами транспорту виконано пасажирооборот в обсязі 10,8 млрд пас. км, що на 1,1 % більше від обсягів січня-листопада 2018 р.. Послугами пасажирського транспорту скористалися 286,6 млн пасажирів, або 105,7 % від обсягу січня–листопада 2018 р. Послугами автомобільного транспорту за період січень-листопад 2019 р. скористалися 88,8 млн пасажирів, що на 8,9% менше, ніж за аналогічний період 2018 р.

За 12 місяців 2019 р. регіональною філією пасажирообіг на магістралі «Одеська залізниця» становив 6,4 млрд. пасажиро-км, що вище плану на 2,3%. Перевезено 29 млн. пасажирів, що на 3,3% більше плану і на 1,4% більше рівня минулого року.

В 2019 р. Міжнародний аеропорт «Одеса» здійснив обслуговування 1686,365 тис. пасажирів (+16,6% до показників 2018 р.). Основна частина пасажиропотоку Міжнародного аеропорту «Одеса» доводиться на міжнародні авіарейси – в 2019 р. їх послугами скористалося 1,4 млн пасажирів. Внутрішніми авіарейсами з Одеси скористалося 290,7 тис пасажирів. Приріст пасажиропотоку в порівнянні з 2018 р. склав відповідно 16,8 і 15,6 %.

У минулому році Міжнародний аеропорт Одеса значно розширив кількість напрямків. Зокрема компанія «Ernest Airlines» почала літати в Рим (її авіарейси

припиняються в середині січня через проблеми в Італії), «Buda Airways» в Баку, українська авіакомпанія «SkyUp» відкрила авіарейси в Барселону, Кутаїсі, Єреван, Ріміні, Київ і Харків, «Ellinair» почала літати в Салоніки (Греція). Що найважливіше – в Одесу зайшли провідні європейські авіакомпанії – лоукостер «Ryanair» почав літати з Одеси в Берлін, Братиславу, Краків, Познань, Гданськ, Катовіце, Вроцлав; а його угорський конкурент «Wizz Air» відкрив авіарейси в Берлін, Будапешт, Братиславу, Вроцлав, Гданськ, Катовіце.

Роботи з будівництва нової злітно-посадкової смуги і перону завершено на 90 %, рівень готовності руліжних доріжок - 80%. Закінчити будівництво нової ЗПС в Одесі планують до середини 2020 р..

Важливою галуззю, яка визначила спеціалізацію Одещини, став морський транспорт. У період 50-70 років тут відбулись великі перетворення. Був розширений і реконструйований Одеський порт, відкритий новий морський вокзал з пасажирським комплексом. Доцільно, також звернути увагу на морський порт «Усть-Дунайськ», де кількість суднозаходів з початку 2019 р. – 76, а також зокрема протягом грудня – 3. Порт є лідером за кількістю круїзних суднозаходів серед українських морських портів: в поточному році у портопункт Вилкове (порт Усть-Дунайськ) зайшло 38 круїзних теплоходів. Перевезено 5910 осіб, з них іноземних перевезень – 4 786 осіб, протягом жовтня – 396 осіб. Цього року кількість пасажирів річкових круїзних лайнерів збільшилася на 10 % в порівнянні з минулим роком [33].

Розширення сфери обслуговування зазвичай веде до збільшення організованого і в'їзного туризму.

Одеський регіон є одним із провідних туристсько-рекреаційних центрів України, що обумовлено в першу чергу особливостями економіко-географічного розташування області, сприятливими природно-кліматичними умовами, наявністю великої кількості пам'яток історії, культури архітектури та містобудування, природних лікувальних ресурсів і морських піщаних пляжів. Що

створює всі передумови для розвитку в області різних видів туризму: культурно-пізнавального, релігійного, лікувально-оздоровчого, екологічного, круїзного, сільського та інших спеціалізованих видів туризму. Вирішальне значення для розвитку індустрії відпочинку має наявність на території Одещини розвиненої туристичної інфраструктури, основу якої складають заклади тимчасового розміщування: готелі, санаторно-курортні, оздоровчі заклади тощо.

Одеський регіон займає одне з провідних місць у державі щодо наявності сприятливих природно-кліматичних умов, курортно-рекреаційних ресурсів. Важливою і невід'ємною складовою рекреаційних ресурсів є наявність мінеральних вод та лікувальних грязей (пелоїдів), якими забезпечена Одеська область. Серед всіх природних територій Одеської області виділяється природна територія курорту державного значення Куяльник. В Одеській області розташовано 29 санаторно-курортних закладів, ДП «Клінічний санаторій ім. Пирогова» є найбільшим санаторно-курортним закладом Одеської області.

У межах регіону розміщені унікальні для України природні комплекси – плавні, що формуються у гирлах Дунаю та Дністра. Це заповідні ландшафтнотериторіальні ділянки, що мають глобальний біосферний статус і виділені як «Дунайський біосферний заповідник», Нижньодністровський національний природний парк. Крім цього, на території області розміщені НПП «Тузловські лимани», РЛП «Тилігульській», РЛП «Ізмаїльські остови» та ряд інших визначних об'єктів природно-заповідного фонду.

Своєрідність туристично-екскурсійного потенціалу області визначається численними пам'ятками різних часів відомими історико-культурними заповідниками, архітектурними пам'ятками, пам'ятниками та музеями. Це відомі у світі Одеський національний академічний театр опери і балету, знамениті Потьомкінські сходи, українська Венеція – м. Вилкове, фортеця XII-XV ст. в м. Білгород-Дністровському, розкопки античних міст Тіри і Ніконії, пам'ятки культової архітектури в Одесі, Ізмаїлі, Рені, Кілії та ін. Понад 5000 об'єктів

культурної спадщини загальнодержавного та місцевого значення створили Одещині імідж одного із найбільш відомих і популярних серед туристів регіону.

Отже, сучасний туризм перетворюється на глобальний чинник розвитку цивілізації, всіх її складових частин – економіки, соціальної сфери, духовної культури. Туризм виступає як надзвичайно багатий за змістом і розмаїтий за проявами соціальний феномен. Своїми функціями – світоглядною, культурно-пізнавальною, соціальною, комунікативною, інтегративною, рекреаційною – він істотно впливає на людину, її ціннісні орієнтації, процеси самопізнання і самовдосконалення. Розбудова індустрії туризму в Україні та розвиток національного ринку туристичних послуг позитивно позначиться на соціально-економічному становищі нашої держави.

У наступному розділі нами буде досліджено природно-ресурсна базу розвитку туризму в регіоні.

1.2 Природно-ресурсна база розвитку туризму в регіоні

Природні ресурси відіграють досить важливу роль в туристичному бізнесі. Природні ресурси виконують численні функції: однією з найважливіших є можливість їхнього використання як засобу відновлення фізичних і духовних сил людини. Природні туристичні ресурси варто розглядати як ресурси, що активно використовуються для збереження чи підтримки здоров'я індивідуума. До них можна віднести як окремі компоненти природи, так і весь природний комплекс.

За своєю матеріальною сутністю природні ресурси вважаються частиною географічного середовища. Це сукупність природних умов існування та діяльності людей. Вони належать до компонентів природи, а відтак їх розподіл на Землі та концентрація в її надрах визначається природними закономірностями. Природні ресурси не можуть існувати і використовуватися поза природними умовами, що є їх природно-історичною базою – для виникнення і розвитку

ресурсів необхідні певні природні умови. Саме тому природні ресурси мають соціальну значимість і корисність природи, її здатність задовольняти потреби людини, являють собою складну сукупність матеріальних елементів і процесів, що знаходяться в постійному розвитку у часі та просторі, будучи точкою поєднання суспільства і природи, сферою прикладання його розуму і сил.

Природні ресурси є категорією історичною. У процесі суспільного розвитку збільшуються масштаби опанування людиною компонентами та силами природи, розширюється сфера застосування, відбувається зміна пріоритетів у використанні їх та їхнього впливу на економіку. Категорія «природні ресурси» вказує на безпосередній зв'язок природи з господарською діяльністю людини, що нерідко призводить до негативних суспільних явищ, завдаючи природі великої шкоди. А відтак процес взаємодії людини з довкіллям по суті своїй двоєдиний. Один бік – природоспоживання, а другий – природоохоронний.

Природні ресурси – це елементи й сили природи, які можуть використовуватись у виробничій і невиробничій діяльності людини. Вони поділяються на такі:

- мінеральні, до яких відносять корисні копалини та мінерально-будівельну сировину. Мінеральні ресурси можуть поділитися на паливні, рудні й нерудні;

- земельні, серед яких виділяють типи ґрунтів, а також типи господарського використання земель: рілля, сінокоси й пасовища, ліси й чагарники, малопродуктивні землі тощо;

- водні, які поділяються на води Світового океану та води суходолу, які складаються з поверхневих вод (річки, озера, ставки, водосховища, болота, льодовики), підземних вод (ґрунтові та артезіанські);

- біологічні ресурси, що включають рослинний і тваринний світ;

- ресурси Світового океану, що перебувають у воді в розчиненому стані,

на морському дні й під ним – у товщі земної кори;

- рекреаційні, що включають природно-кліматичні, бальнеологічні й заповідні;

- кліматичні й космічні, до яких відносять сонячну енергію, енергію вітру, внутрішнє тепло Землі, енергію хвиль, освітленість тощо. За ступенем вичерпності природні ресурси поділяються на невичерпні й вичерпні.

До невичерпних природних ресурсів відносять: сонячну енергію, внутрішнє тепло Землі, енергію вітру, води, до вичерпних природних ресурсів – ґрунт (1 см ґрунту відновлюється через 100 років), рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, воду [22].

Розрізняють такі поняття: мінеральні ресурси, природні ресурси, сировина й корисні копалини. Мінеральні ресурси – це сукупність запасів корисних копалин у надрах Землі (району, країни, регіону, планети), придатних для використання у різних галузях господарства. Корисні копалини – це мінеральні утворення в земній корі з певним хімічним складом і фізичними властивостями, які використовуються людиною в господарській діяльності. Корисні копалини посідають особливе місце серед природних ресурсів. За ступенем розвіданості та вивченості поклади корисних копалин поділяються на такі:

- докладно розвідані й передані в експлуатацію;
- попередньо розвідані з приблизним визначенням меж покладів;
- слабкорозвідані, частково з урахуванням екстраполяції;
- перспективні ресурси. Корисні копалини розрізняються за якістю, глибиною залягання, вмістом корисного компонента у породі тощо.

До природних ресурсів України зараховуються земельні, кліматичні, рекреаційні ресурси, рослинний та тваринний світ, ресурси Чорного та Азовського морів, корисні копалини, внутрішні води тощо.

Якісні або кількісні зміни одного з складових інтегрального ресурсу

неминуче ведуть до більш або менш помітних змін в кількості або якості інших ресурсів: зниження водності змінює гідроенергетичні та інші показники території, умови створення і збереження матеріальних ресурсів і відтворення трудових ресурсів.

У науковій літературі виділяють різні підходи до класифікації природних ресурсів, вони різняться між собою і не відповідають принципам комплексності, системності. Вишневською пропонувано узагальнений комплексний підхід до класифікації природних ресурсів. Виділяють компонентну, функціональну, територіальну і організаційну структури природно-ресурсного потенціалу. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна – різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна – можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів [3].

Природні ресурси не можна розглядати без їх територіальної ув'язки. Такою територією є регіон як складова частина країни (підсистема) з внутрішніми та зовнішніми зв'язками, але являє собою систему з внутрішнім механізмом відтворення, яка має крім системних властивостей: територію, господарську єдність, цілісність, зв'язок з державним комплексом і специфічні риси.

При аналізі природних ресурсів регіону визначається:

- енергетична забезпеченість економіки регіону, структура енергетичних
- ресурсів, які використовуються (вугілля, природний газ, нафта, ядерне
- паливо);
- мінерально-сировинна і паливна база регіону;

- природні ресурси поверхні (земля, ліс, прісна вода);
- природні умови регіону, які впливають на характер і форми їх
- економічного розвитку, структуру використання природних ресурсів,
- економіку і організацію виробництва в регіоні.

З функціональної точки зору серед природних ресурсів для забезпечення розвитку виробництва і життєдіяльності населення особливе значення мають паливно-енергетичні ресурси, головною особливістю яких є нерівномірність їх покладів на території країни. Внаслідок цього територіальне сполучення природних ресурсів та оптимальне їх використання в інтересах регіону являє собою складне комплексне завдання, вирішення якого можливе лише на основі вивчення багатьох природних, технічних та економічних факторів. Визначення основних напрямів усіх елементів природного комплексу має безпосереднє відношення до вдосконалення територіального планування і програмування, раціональної організації регіонального господарства.

Максимальне використання територіального сполучення природних ресурсів для формування оптимальної структури економіки регіону, з одного боку, дозволяє отримати найбільший господарський ефект, а з іншого, – забезпечити вирішення складної проблеми збереження природної рівноваги при дотриманні основних принципів регіонального природокористування.

Економічна оцінка територіального сполучення природних ресурсів має різні цілі залежно від розміру території і структури господарства регіонів. В умовах мега регіонів (країна, автономна республіка, економічні райони) економічна оцінка територіального сполучення природних ресурсів дозволяє виокремити головні напрями вдосконалення використання природного комплексу мета регіону з обліком ефективності територіального сполучення природних ресурсів, що впливає на виробничий обмін між мета регіонами.

У мікро регіонах (області, райони) об'єктивне наукове обґрунтування

використання територіального сполучення природних ресурсів, що склалося, або нового дозволяє найповніше використовувати територіальний природний комплекс для задоволення потреб регіональної економіки і зростання її ефективності.

Таким чином, ефективність економіки регіонів багато в чому залежить від правильного використання всього комплексу природних ресурсів у межах певної території.

Можна виділити типи регіонів, де наявність природних ресурсів і їхнє специфічне поєднання є базою економічного розвитку зараз і матиме суттєву вагу в перспективі [34, с. 6]:

- найзабезпеченіший природними ресурсами регіонами є Донбас і Придніпров'я у складі Дніпропетровської, Донецької, Луганської та Запорізької областей. На їх території зосереджені значні запаси мінеральних ресурсів (енергетичних, рудних і нерудних), які є основним природним багатством, що позначається на особливостях виробничої діяльності. Одночасно ці області мають дуже складну екологічну ситуацію;

- вищий від середньо українського рівень забезпеченості природними ресурсами, серед яких значні водні, лісові й рекреаційні (зокрема, бальнеологічні) ресурси і обмежені запаси земельних ресурсів, мають Закарпатська, Львівська й Івано-Франківська області. Львівська область має також значні мінерально-сировинні ресурси. Нераціональне використання лісових ресурсів, їх надмірні вирубки, в цих регіонах протягом останніх років спричинило порушення природно-екологічного балансу, наслідком якого є численні природні катастрофи;

- унікальні рекреаційні, кліматичні, морські ресурси, що є основою розвитку морського господарського і рекреаційного комплексів, має АР Крим. Саме ці ресурси мають визначати перспективний розвиток регіону з метою перетворення

його на курортно-рекреаційний регіон міжнародного значення;

– найбільшійми на природні ресурси регіонами є поліські області Волинська, Житомирська і Рівненська, Чернівецька і Сумська. Провідними у цих регіонах є лісові та земельні ресурси;

– для всіх інших регіонів, що мають середній рівень забезпеченості природними ресурсами, головним природним ресурсом є земля. Ефективність її використання значною мірою залежить від створення правового поля для регулювання земельних відносин.

Природні ресурси, як і географічні, завжди були основою розвитку туризму. Природні ресурси виконують численні функції; однією з найважливіших є можливість їхнього використання як засобу відновлення фізичних і духовних сил людини. Природні туристичні ресурси варто розглядати як ресурси, що активно використовуються для збереження чи підтримки здоров'я індивідуума. До них можна віднести як окремі компоненти природи, так і весь природний комплекс.

Усі природні ресурси оцінюють залежно від їх рекреаційного або туристичного потенціалу. Однак ступінь використання природних ресурсів може бути різним і залежить переважно від спеціалізації регіону.

При класифікації природних ресурсів доцільно М. П. Мальська та її колеги враховують як їх природне походження, так і економічне значення для туризму. На їх думку, варто розрізняти природні ресурси за характером залучення в туристичну діяльність:

1) природні ресурси, які можуть сприйматися зором, наприклад, пейзажі, захід чи схід сонця, мальовничий ландшафт. У цьому разі можна говорити про екологічний туризм, тому що туристично-рекреаційна діяльність на них негативно не впливає;

2) природні ресурси, які використовуються без їх прямого споживання;

3) природні ресурси, які безпосередньо використовуються у туристичній діяльності. Нераціональне використання може призвести до практично повного їх виснаження і навіть зникнення.

Однією з особливостей природних туристичних ресурсів є те, що вони здебільшого не відновлюються в міру споживання. Останніми роками провадяться дослідження впливу туризму на природні екосистеми, що описуються в термінах ризику і небезпеки. Наприклад, нові дороги сприяють розвитку автомобільного туризму, але водночас спричиняють зменшення площі лісів, необдумане будівництво готелів спричиняє порушення складу ґрунтів.

Ще 1982 р. UNWTO і Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) була ухвалена Спільна декларація, в якій підкреслювалася необхідність збереження рівноваги між туризмом і навколишнім середовищем. Негативний вплив туризму на навколишнє середовище виявляється не відразу, а поступово, іноді непомітно, і в підсумку призводить до руйнування природних туристичних ресурсів. Причинами руйнування навколишнього середовища можуть бути:

- значні масштаби будівництва готелів на узбережжі, внаслідок чого зменшується узбережна піщана смуга;
- велике скупчення автотуристів, що призводить до забруднення повітря і витоптування ґрунту;
- рух туристських суден, що викликає забруднення навколишніх вод.

З природних рекреаційних ресурсів можна виокремити бальнеологічні, фітолікувальні, ландшафтні, кліматичні, пляжні ресурси та спелеоресурси.

Бальнеологічні ресурси – природні лікувальні речовини, що використовуються для немедикаментозного лікування на курортах і в позакурортних умовах. Ці ресурси беруть участь в основному процесі суспільного виробництва – неперервному відтворенні фізичних сил і розумових здібностей людини, психічного тону, відновленні та підвищенні кваліфікації

працівників, зростанні їхнього загальноосвітнього та фахового рівнів.

До бальнеологічних ресурсів належать лікувальні мінеральні води та пелоїди (грязі). Основними природними лікувальними ресурсами є ті, що безпосередньо використовуються у бальнеолікуванні, визначають його санаторно-курортну спеціалізацію і профілізацію: питні та купальні води, лікувальні грязі та озокерит. До них належать також лікувальний клімат, різноманітні природні водойми та мальовничі ландшафти, які сприяють оздоровленню та гартуванню тих, хто одужує після хвороби.

Природні мінеральні води поділяють на вісім основних бальнеологічних груп: мінеральні води без специфічних компонентів і властивостей, вуглекислі, сірководневі, залістисті й миш'якові, йодобромні, радонові, бор вмісні та слабо мінералізовані з високим вмістом органічних речовин [24].

Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їхніми водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму.

Кліматичні ресурси – важлива складова розвитку рекреаційного господарства, вони визначають загальну комфортність території для лікування та відпочинку. Кліматичні умови певних регіонів протипоказані для відвідування рекреантами з деякими захворюваннями, наприклад бронхіальною астмою, зате в інших кліматичних умовах такі хворі почуватимуться добре.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх і зимових видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для розвитку літніх видів рекреації в середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному узбережжі Криму. Отже, комфортні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму, кліматолікування існують не лише влітку, а й на початку осені та в другій половині весни. Купальний сезон на більшості території не перевищує 80 днів, тоді як у Причорномор'ї, особливо на Південному березі

Криму, він триває 120 і більше днів.

Тривалість періоду, сприятливого для зимових видів рекреації (лижні, санні, ковзанярські заняття), змінюється від 20—26 днів на півдні до 40 і більше днів на півночі та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливішими є умови гірських масивів Полонинського, Верховинського та Чорногорського хребтів Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90-100 днів. Отже, кліматичні умови України є досить сприятливими для розвитку рекреаційної діяльності.

Пляжні ресурси України зосереджені на приморських територіях Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей та в Криму. Рекреаційна цінність морського узбережжя визначається поєднанням сприятливих кліматичних умов бальнеологічних і ландшафтних ресурсів. Для рекреації в Україні можна використовувати майже 1500 км морського берега. Найвищу рекреаційну цінність має невелика територія

Південного берега Криму, захищена з півночі Кримськими горами, на якій панує субтропічний середземноморський клімат.

Розвиток рекреаційної діяльності у приаквальних зонах спрямований на одержання соціальних результатів шляхом поєднання можливості задовольнити потребу як у лікуванні й відпочинку, так і в естетичному сприйнятті, у спілкуванні з природою.

Печери – підземні порожнини, іноді дуже великих розмірів, що утворюються в легкорозчинних осадових породах (вапняку, кам'яній солі, гіпсі) в результаті діяльності підземних вод (карстові печери). Глибокі печери, підземні ріки та озера мають своєрідні фауну та флору: риби, земноводні й комахи, що перебувають у повній темряві, позбавлені зору, а замість очей у них розвиваються щупальця, подовжуються вусики і ноги. У деяких печерах виявлені стоянки доісторичної людини, рідкісні наскельні малюнки. Багато печер світу – це найвідоміші об'єкти туризму, які охороняються державою.

В Україні є кілька з найбільших печер світу, які за відповідного обладнання можна перетворити на рекреаційно-туристичні об'єкти міжнародного значення. Зосереджені печери у трьох регіонах: Подільсько-Буковинському (Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Львівська та Івано-Франківська області), у Криму та Карпатах [24].

Одеський регіон займає одне з провідних місць у державі щодо наявності сприятливих природно-кліматичних умов, курортно-рекреаційних ресурсів.

Клімат: вологий, помірно-континентальний, поєднує риси континентального і морського. Середньорічна температура коливається від 8,2 °С на півночі до 10,8 °С на півдні області. Середня тривалість періоду комфортного літнього відпочинку на одеському узбережжі становить 120 днів. Особливістю клімату є значна кількість ясних сонячних днів – до 290 на рік. Загальна сума опадів 340-470 мм на рік. Взимку переважають північні і південно-західні вітри, влітку - північно-західні і північні. Південна половина області схильна до посух та суховіїв. Географічні дані: область займає територію Північно-Західного Причорномор'я від гирла річки Дунай до Тілігульського лиману (морське узбережжя в межах області простягається на 300 км), а від моря на північ - на 200-250 км . Гідрографічна мережа: річкова мережа області належить басейнам Чорного моря, Дністра, Південного Бугу. На території області налічують близько 200 річок довжиною понад 10 км. Головні річки: Дунай (з Кілійським гирлом), Дністер (з притокою Кучурган), Кодима і Савранка (притока Південного Бугу). У приморській смузі багато прісноводних (Кагул, Ялпуг, Катлабух) і солоних (Сасик, Шагани, Алібей, Бурнас) озер. Також на узбережжі знаходиться велика кількість лиманів, найбільші - Дністровський, Куяльницький і Хаджибейський. Кордони: Одеська область розташована на крайньому південному заході України та межує з Вінницькою, Кіровоградською, Миколаївською областями, а також з Республікою Молдова та Румунією. Кількість адміністративних одиниць, населених пунктів та рад: районів – 26;

сільських населених пунктів – 1123; селищ міського типу - 33; міст - 19, у тому числі: міст обласного значення – 9; міст районного значення – 10. Районних рад територіальних громад – 12 [33].

У межах області розташовані 1134 малих річок і струмків, 15 прісноводних та морських лиманів (найбільші з них Дністровський, Тилігульський, Хаджибейський, Алібей, Бургас, Будацький, Куяльницький, Кучурганський), 68 водосховищ, 45 озер, у тому числі 8 Придунайських озер: Ялпуг, Кугурлуй, Катлабух, Китай, Сасик, Кагул, Картал, Саф'яни [29].

Північна частина області розташована в лісостеповій, а південна - в степовій зоні. Це визначає її високий агропромисловий потенціал та багаті рекреаційні ресурси. Таке положення, разом з тим, зумовлює і негативні риси природи краю, зокрема його маловодність та малу лісистість.

Головним природним багатством Одещини є земельні ресурси, частка яких перевищує у природно-ресурсному потенціалі області 80 %. Земельні ресурси Одеської області (3331,4 тис га) характеризуються надзвичайно високим рівнем освоєння. Найбільшою є питома вага земель сільськогосподарського призначення 2660,4 тис га, з них рілля – 2074,4 тис га. У структурі земель сільськогосподарські угіддя займають 79,9 %, у т.ч. рілля – 62,3 %. Землі житлової та громадської забудови займають 53,1 тис га. Мінерально-сировинна база області обмежена як за видами та кількістю ресурсів, так і за їх запасами. В області практично відсутні родовища корисних копалин, які визначають сировинний напрямок розвитку економіки, в першу чергу, паливноенергетичної та металургійної промисловості. Головне місце серед мінеральних ресурсів займають запаси сировини для промисловості будівельних матеріалів (пісок, вапняк, глина, граніт) та підземні мінеральні води. Найбільш відома лікувальна хлоридно-натрієва мінеральна вода «Куяльник», видобуток якої ведеться в межах Одеського промвузла. Столові слабомінералізовані води видобуваються в містах Ізмаїл, Балта, Білгород-Дністровський, смт Окни та інших [42].

В області понад 2,5 млн. га сільськогосподарських угідь, з них більш 2 млн. га ріллі, понад 80 тис. га виноградників і садів.

Важливою і невід'ємною складовою рекреаційних ресурсів є наявність мінеральних вод та лікувальних грязей (пелоїдів), якими забезпечена Одеська область. До водних об'єктів області, які мають категорію лікувальних, відносяться, зокрема, такі відомі родовища пелоїдів лиманів Сасик, Бурнас, Алібей, Шагани, Будацького, Тилігульського, Куяльницького і Хаджибейського, а також родовища мінеральних вод (МВ) Одеське, Куяльницьке, Чорноморське. Серед всіх природних територій Одеської області виділяється природна територія курорту державного значення Куяльник з найціннішими ПЛР. В Одеській області розташовано 29 санаторно-курортних закладів, ДП «Клінічний санаторій ім. Пирогова» є найбільшим санаторно-курортним закладом Одеської області. Площа природно-заповідного фонду (ПЗФ) Одеської області становить 158,5704 тис га або 4,801 % загальної площі території Одещини; площа екологічної мережі становить 1285,65 тис га, тобто її частка в загальній площі області дорівнює 38,927 % [33].

Рекреаційний потенціал території помітно погіршує заболоченість. Аналіз цього показника показав, що вся територія Одеської області, окрім Кілійського (21,78 %) і Біляївського (7,75 %) районів, є малозаболоченою (0,07-1 %) і відповідно оцінюється 3 балами. У межах регіону розміщені унікальні природні комплекси – плавні, що формуються у гирлах Дунаю та Дністра. Це заповідні ландшафтно-гирлові ділянки, що мають глобальний біосферний статус і виділені як «Дунайський біосферний заповідник» та національний парк «Дністровські плавні» [13].

Важливою і невід'ємною складовою рекреаційних ресурсів є мінеральні води. Найвищі бали отримали місто Одеса, Ізмаїльський і Білгород-Дністровський райони, також багато балів отримали Біляївський, Саратський, Татарбунарський райони, мінеральні води яких використовуються в питному

лікуванні на одеській групі курортів (мінеральні лікувально-столові води промислового розливу). Найменші бали серед районів, які мають здебільшого лікувально-столові та лікувальні мінеральні води, отримали Кілійський, Ренійський і Роздільнянський райони. Північні райони Одеської області отримали також низькі бали, вони забезпечені природними столовими водами низької мінералізації, які використовуються в господарсько-питному водопостачанні. На основі даних зібраних Горун В.В. нами було визначено що найвищим природно-ресурсним потенціалом для розвитку туризму володіють місто Одеса (58,5 бала), Татарбунарський (65), Білгород-Дністровський (61), Комінтернівський (58,5) та Біляївський (57) райони завдяки наявності на цих територіях унікальних і різноманітних рекреаційних ресурсів у великих обсягах. Найнижчі оцінки отримали Котовський (38 балів), Фрунзівський (40) та Ширяєвський (40,5) райони, в яких рекреаційних ресурсів небагато. Отримані результати свідчать про високий рекреаційний природно-ресурсний потенціал усієї Одеської області [13, с. 68-69].

У межах регіону розміщені унікальні для України природні комплекси – плавні, що формуються у гирлах Дунаю та Дністра. Це заповідні ландшафтнотирлові ділянки, що мають глобальний біосферний статус і виділені як «Дунайський біосферний заповідник», Нижньодністровський національний природний парк. Крім цього, на території області розміщені НПП «Тузовські лимани», РЛП «Тилігульській», РЛП «Ізмаїльські остови» та ряд інших визначних об'єктів ПЗФ тощо [33].

Отже, особливість економіко-географічного розташування області, сприятливі природно-кліматичні умови, різноманітні природні лікувальні ресурси, наявність піщаних пляжів обумовлюють розвиток в області сфери туризму і рекреації. Одеська область насичена ресурсами, які при правильному використанні можуть залучити багато туристів. Коли всі ці вимоги будуть виконані повинен відбутися приріст туристів в Одеській області. Що в

майбутньому принесе поповнення коштів до державного бюджету.

В наступному розділі ми висвітлимо історико-культурний сегмент регіону.

1.3 Історико-культурні ресурси регіону як чинник розвитку туристичної діяльності

Сучасний туризм – це складний соціокультурний феномен, який виконує ряд важливих функцій, у тому числі соціального й гуманітарного характеру. У матеріалах міжнародної конференції «Туризм у ХХІ столітті», в міжнародних документах з розвитку туризму та подорожей підкреслюється світоглядне, пізнавальне, економічне, комунікативне значення туризму як особливого соціально-культурного інституту загальнолюдської культури. Відтак, набуває актуальності використання в туризмі історико-культурної спадщини кожної країни та регіону. Культурний туризм виступає одним із засобів формування особистості. Поняття «культурний туризм» уперше офіційно на міжнародному рівні застосовано в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики (1982 р.), де зазначається, що це відмінний від інших вид туризму, що враховує культури інших народів [1].

В умовах глобальної економічної кризи суспільство продовжує пошук засобів стійкого розвитку. Одним з варіантів вирішення цієї проблеми може бути всебічний розвиток туристично-рекреаційної галузі, де історико-культурна спадщина займає провідне місце. У Законі України «Про охорону культурної спадщини», який регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини в сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті, визначається, що [36]:

– «культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини;

– об’єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов’язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об’єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об’єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду й зберегли свою автентичність».

На думку окремих фахівців, визначення, прийняте в законодавчому полі України, неконкретне й не відображає сутності поняття «культурна спадщина» – терміна, що лежить в основі зовнішнього вираження національної культури, тому потребує цілісного переосмислення, доопрацювання з урахуванням термінологічних позитивів міжнародного нормативного досвіду й більшої прив’язки до суспільних реалій сьогодення [32].

Розвиток міжнародних пам’яткоохоронних принципів та засад пов’язаний із прийняттям у Парижі 17 жовтня 2003 р. Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (Україна приєдналася до даної Конвенції у 2008 р.). У міжнародному праві закріплюється поняття «нематеріальна культурна спадщина», під якою розуміють звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов’язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини [19].

За кількістю пам’яток, Україну можна без перебільшення віднести до країн з багатою історико-культурною спадщиною. Так, в країні на державному обліку знаходиться понад 147 тисяч пам’яток. Однак, не зважаючи на такі доволі вражаючі цифри, у туризмі задіяні набагато менше об’єктів. Значна частка об’єктів культурної спадщини перебуває в незадовільному та навіть в аварійному стані та потребують негайного проведення робіт з реставрації. Досить велика кількість об’єктів лише потенційно може використовуватись як об’єкти показу з

причини відсутності будь-якого облаштування для потреб туризму.

Одеський регіон має значну кількість визначних історико-культурних пам'яток. Попри те що самому місту Одесі в історичному плані небагато років – понад 200, сам регіон має довгу історію. У списках пам'яток архітектури та містобудування, розташованих тільки в історичному центрі міста Одеси, нараховується близько 1400 об'єктів. В цілому ж, в регіоні знаходиться 91 історико-культурна пам'ятка національного значення, які потенційно можуть використовуватися як об'єкти показу в культурному туризмі.

Одеський регіон може зайняти своє місце серед територій, що приймають велику кількість туристів завдяки своїй історико-культурній спадщині. На даний час до попереднього списку ЮНЕСКО увійшов історичний центр міста Одеса (33 сесія Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, м. Севілья, Іспанія, червень 2009 року). Однак, для того, щоб історичний центр Одеси включили до списку всесвітньої спадщини місту необхідно виконати ряд процедур, передбачених нормами міжнародних регламентів і порядків. Найважливішою процедурою є підготовка повного та точного номінаційного дос'є Одеси, де необхідно надати обґрунтування унікальності ансамблів історичного центру міста та їх значення для світової культурної спадщини. Повний пакет необхідних документів планується подати на розгляд міжнародних експертів на початку 2018 р. Однак, слід зазначити, що експерти будуть враховувати не тільки історичну та культурну значущість об'єктів, а також сучасний стан і рівень збереженості заявлених пам'яток. За даними Одеської міської ради більш ніж 70 % історико-культурних пам'яток Одеси – це житлові будинки, які є міською комунальною власністю. Біля 450 будівель-пам'яток знаходяться в незадовільному технічному (ветхому та аварійному) стані. Основними причинами руйнування забудови центральної частини міста є: підвищення рівня ґрунтових вод; просадка ґрунтів; недовговічність основного будівельного матеріалу – каменя-вапняку, в умовах постійного зволоження [30]. Тому, ми гадаємо, що питання про включення

історичного центру Одеси до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО поки що залишається відкритим.

Розглянемо більш детально об'єкти національної історико-культурної спадщини за категоріями. Так, із 418 пам'яток археології національного значення нараховується лише 54 туристичні об'єкти, причому переважно комплексних, представлених в першу чергу залишками античних міст-держав Північного Причорномор'я та «печерними» містами Криму. З 147 пам'яток історії національного значення туристичними об'єктами є 98, на основі яких сформовано історико-меморіальні музеї та комплекси. Було встановлено, що з 3373 пам'яток архітектури та містобудування туристичними об'єктами є 2266 одиниць, з них екскурсійних нараховується 1081, причому основна увага зосереджується на найбільш атрактивних з точки зору туристів пам'ятках фортифікаційної та культової архітектури середньовіччя, а також палацово-паркових ансамблях XVIII – XIX ст. Із 45 пам'яток монументального мистецтва національного значення в туристичній інфраструктурі представлено 28 [20, с.12-13].

Основні історико-культурні ресурси межиріччя зосереджені в найбільших містах області (Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Кілія). Склалася достатньо парадоксальна ситуація. Місто Білгород-Дністровський входить до переліку десяти найстаріших міст світу (грецьке місто-поліс засновано в V ст. до н.е.), а в списку історичних міст України найстарішим в нашій державі є Кілія. Тобто в південно-західній частині Одеської області знаходяться два міста, які були засновані раніше всіх в країні.

Найбільш привабливі туристичні пам'ятки міста Ізмаїл пов'язані зі штурмом російськими військами під командуванням О.В. Суворова місцевої фортеці у 1790 р. (музей О.В. Суворова, у т. ч. діорама штурму, яка знаходиться в колишній мечеті та символ міста – пам'ятник видатному полководцю) та зі специфічним географічним положенням міста, яке визначається насамперед

знаходженням на березі найбільшої річки Європи (музеї Дунайської флотилії та історії порту). Серед пам'яток релігійного зодчества необхідно відзначити, насамперед, головний храм міста Свято-Покровський кафедральний собор. Окрім своїх архітектурних принад він відомий також своєрідним циферблатом годинників. На них цифра чотири зображена у вигляді відповідної кількості одиничок (III замість IV).

Окремо слід відзначити адміністративний центр задунайських колоністів м. Болград. Саме у цьому місті концентруються унікальні насамперед для болгар пам'ятки. Мова йде про релігійні (Миколаївська церква, Митрофанівська церква (мавзолей І. М. Інзова)) та навчальні (зараз це Болградська гімназія імені Г. Раковського) заклади. В гімназії в різні роки навчалися уродженці межиріччя, які відіграли вагомий роль в суспільно-політичному житті Болгарії. Це насамперед два прем'єр-міністра – О. Малинов (народився в с. Горіхівка) і Д. Греков (м. Болград) та засновник академії наук Болгарії О. Теодоров-Балан (с. Червоноармійське). Серед сакральних об'єктів окремо необхідно відзначити трагічно відомий на всю Україну Свято-Преображенський Собор. Для болгар він є другим за значенням сакральним об'єктом після Собору Святого Олександра Невського у місті Софія.

В с. Стара Некрасівка Ізмаїльського району зберігся пам'ятник на місці південного геодезичного пункту Дуги Струве. Дуга є єдиним об'єктом всесвітнього надбання ЮНЕСКО, який має науково-технічне походження.

Серед поселень периферійної частини межиріччя, в яких є туристичні атракції, відзначимо три. Центрами релігійного туризму є с. Кулевча та Введенка Саратського р-ну. В першому поселенні вже дев'ять років на свято Пресвятої Трійці розцвітають задалегідь поставлені під ікону засохлі лілії. Таке диво окрім Кулевчі спостерігається ще тільки у храмову комплексі на горі Афон, що у Греції. Тут також знаходиться один з чотирьох хрестів, які орієнтовані по бокам світу, та формують на карті України правильний православний хрест, а також ікони та

Голгофський хрест (одні з них мироточать, а інші кровоточать). Введенка в ХІХ столітті була одним з основних духовних центрів Південної України. Тут була Тамурська обитель. Новостворене на місці колишнього військового полігону Одеського військового полігону село Фрамушика Нова є центром сільського зеленого туризму. В ньому створені автентичні садиби середини ХХ ст. в яких проживали основні етнічні групи регіону (українці, росіяни, болгари, молдавани, гагаузи).

Туристичні ресурси культурно-пізнавального значення, що мають собою цінність для певного етносу зосереджені у містах Одеса, Білгород-Дністровський, Ізмаїл, ряді населених пунктів Болградського, Арцизького, Кілійського районів тощо [45, с. 164-165].

Однією з найбільш визначних і відомих пам'яток давнини Одеського регіону є Аккерманська фортеця в м. Білгород-Дністровському, побудована у ХV ст. (фото. 1.3.1).

Фото. 1.3.1 Аккерманська фортеця, м. Білгород-Дністровський [4]

Ця середньовічна фортеця – одна з найбільших в Україні. І хоча деякі роботи з відновлення й реставрації пам'ятки вже здійснюються, туристи знають і відвідують це місце, не можна говорити про те, що потенціал даної споруди використовується в повному обсязі. На даний час схил під фортецею перебуває в аварійному стані, ґрунт під фундаментом опорної стіни між Головними воротами і вежею активно просідає. Навіть влада Туреччини звернула увагу на незадовільний стан Аккерманської фортеці та виразила намір сприяти в фінансуванні реконструкції пам'ятки.

Незважаючи на сучасний стан Аккерманської фортеці туристів приваблює це місце. За даними авторитетного туристичного ресурсу TripAdvisor приблизно 70 % відгуків туристів, що відвідали фортецю, є дуже позитивними. В той же час туристи зазначають, що дуже красива фортеця зовні, однак у повному занедбанні у внутрішній частині. Відсутні елементи туристичного облаштування, огороження, перила на сходах, тощо. Аккерманська фортеця має досить потужний потенціал для того щоб стати всесвітньовідомим туристичним об'єктом, та в подальшому претендувати на список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО .

Однією з пам'яток які нажаль не збереглися, але могла б стати досить привабливою для туристів можна назвати палац-садиба Дубецьких-Панкеєвих («Лігво вовка») (фото. 1.3.2).

Дана архітектурна пам'ятка, що знаходиться у с. Василівка Біляївського району Одеської обл. Включає в себе палац (наразі у руїнах) і прилеглий парк із фонтаном (занедбані). Тут виріс і проживав найвідоміший пацієнт З. Фрейда С. Панкеєв. Садиба була побудована між 1830 і 1854 роками. За деякими даними, будівля палацу могла бути споруджена за проектом автора Потьомкінських сходів – одеського архітектора Франца Боффо. Розбивкою парку навколо садиби керував інший відомий архітектор – Іван Даллакві.

Фото. 1.3.2 Палац-садиба Дубецьких-Панкєєвих (с. Василівка
Біляївського р-ну Одеської обл. [4]

Садиба належана родині Дубецьких, збудована генерал-майором В. Дубецьким. З 1917 р. по 1920 р. садибу займало відділення міліції. Після 1920 р. тут проживали місцеві жителі. Були розміщені адміністративні кабінети, клуб та кінотеатр. Після 1991 р. будівля почала руйнуватися. Місцеві жителі виймали віконні рами, двері, розбивали стіни на цеглу для власних будівель. Як наслідок обвалився дах, міжповерхові перекриття; на початку 2000-х обрушилася і головна західна стіна центрального корпусу. Зараз будівля може впасти повністю в будь-який момент. У 2007 р. садиба була продана за 1 млн. грн. ТОВ «Українська Кабельна Компанія» (м. Одеса) під зобов'язання історичної реконструкції до 2017 р. Однак, роботи по відновленню так і не були розпочаті.

Ще однією визначною пам'яткою національної історико-культурної

спадщини Одеського регіону, яка має значний потенціал для розвитку культурного туризму, однак поки що не використовується як об'єкт показу, є замок Курисів у с. Петрівка Комінтернівського р-ну Одеської обл. (фото.1.3.3).

Фото 1.3.3 Замок Курисів, с. Петрівка Комінтернівського р-ну
Одеської обл. [4]

Вже більше п'ятдесяти років цей замок знаходиться в повному запустінні. Навіть не дивлячись на те, що від колись найкрасивішої будови залишився тільки «скелет» – все, що вціліло після варварських пограбувань і пожежі, це місце привертає увагу. За свідченнями вчених будівництво замку відбувалось в 1820-1892 рр. Палац побудований в мавританському стилі, що є не характерним для даного регіону. Ще в 90-ті роки ХХ ст. були спроби почати реставрацію даної пам'ятки, які, нажаль, не були реалізовані. Зараз проводяться незначні реставраційні роботи, однак поки що стан замку залишається аварійним. Яка подальша доля очікує маєток Курисів поки що стверджувати зарано. Однак, майбутнє у такої унікальної пам'ятки національного надбання повинно бути.

За свідченнями вчених будівництво замку відбувалось в 1820-1892 рр. палац побудований в мавританському стилі, що є не характерним для даного регіону. Ще в 90-ті роки ХХ ст. були спроби почати реставрацію даної пам'ятки, які, на жаль, не були реалізовані. Зараз проводяться незначні реставраційні роботи, однак поки що стан замку залишається аварійним. Яка подальша доля очікує маєток Курисів поки що стверджувати зарано. Однак, майбутнє у такої унікальної пам'ятки національного надбання повинно бути.

Місто Одеса є основним туристичним центром не тільки однойменного регіону, але і всього Причорномор'я. Одеса та її передмістя – відомий осередок рекреаційно-туристичного господарства країни. Комфортні природно-кліматичні умови, сприятливе транспортно-географічне положення міста, потужний природно-рекреаційний потенціал (море, лимани, пляжі, лікувальні грязі, рапа, мінеральні води) у поєднанні з історико-архітектурними пам'ятками та культурною аурою Одеси створюють дуже хороші передумови пріоритетного розвитку санаторно-курортного господарства і туризму [45, с. 164-165].

Одеса – визнаний центр освіти, духовного життя, культури та мистецтва Причорномор'я. Серед провідних вузів міста – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеський національний політехнічний університет, Одеський національний університет «Юридична академія», Одеська національна академія зв'язку імені О. Попова, Одеський регіональний інститут Української академії державного управління, Одеська консерваторія. У місті сім музеїв, 6 театрів, у т. ч. знаменитий Одеський театр опери та балету, кіностудія художніх фільмів, телестудія [30, с. 150].

Місто має у своєму розпорядженні туристичні атракції всеукраїнського й світового значення – Одеський академічний театр опери та балету, Дерibasівська, Одеські катакомби, Потьомкінські сходи, монумент Герцогу де Рішельє, Французький бульвар, «Аркадія» тощо. Північні райони Одещини значно поступають південно-західним та центральним за кількістю привабливих

для туристів місць. Частина цієї території знаходиться у лісостеповій зоні, в межах якої є умовно чисті території (Савранський та північні частини Любашівського та Кодимського районів).

Однією з візитних карток без яких не можна уявити Одесу звісно являються Потьомкінські сходи (фото 1.3.4).

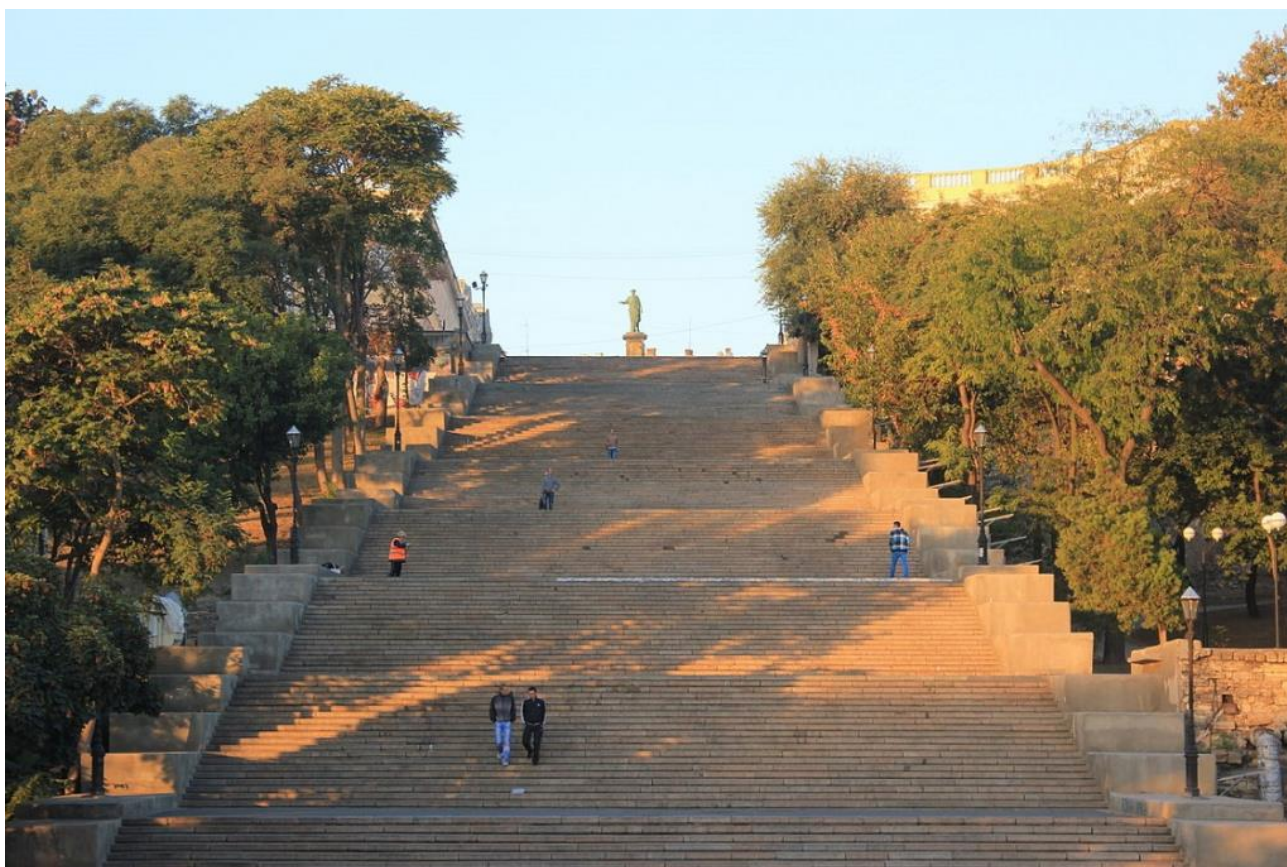

Фото 1.3.4 Потьомкінські сходи, м. Одеса [4]

Дана пам'ятка – унікальний проект самого графа Воронцова. Ці сходи були побудовані багато десятиліть тому, але дотепер дивують навіть досвідчених туристів. Щорічно тут влаштовують спортивні змагання, наприклад, хто швидше добіжить або спуститься зі сходів. Безстрашні екстремали спускаються звідси на незвичайних предметах, починаючи від лиж і велосипедів, закінчуючи раритетними автомобілями. Зараз на сходах збереглося 192 сходинки. Нижній марш – з 13, другий – з 19. Кілька ступенів «з'їла» Приморська вулиця. Їх

довелося засипати для її облаштування. Гранітом сходи були облицьовані при реконструкції в 1933-му р. Реставраційні роботи Потьомкінських сходів відбулися в 2017 р.

Ще однією пам'яткою без якої не можна уявити туристичну Одесу звісно ж можна назвати Одеський театр опери та балету (фото 1.3.5).

Фото. 1.3.5 Одеський театр опери та балету, м. Одеса [4]

Архітектурний вигляд одеського оперного театру був і залишається ілюстрацією до того, яким вдалим іноді буває поєднання мистецтва і багатства. Зведений на місці згорілого Оперного театру Одеси, він і до цього дня залишається першим за популярністю і масштабами в регіоні. У театрі диригували композитори П. І. Чайковський, М. А. Римський-Корсаков, С. В. Рахманінов, співали великі Е. Карузо, Ф. Шаляпін, С. Крушельницька, А. Нежданова, Л.Собінов, танцювали Г. Павлова й І. Дункан. Серед видатних

солістів театру – А. Азрікан. В 1996 р. Кабінет Міністрів України виділив кошти на капітальну реставрацію. Закінчення робіт спершу планували на 1999 р., а потім неодноразово переносили через нестачу коштів. Було зміцнено фундамент шляхом заливки залізобетонних паль. Повну реставрацію будівлі завершили 2007 р. Наразі театр приймає зірок різних масштабів в своїх стінах, адже сама він має найкращі в місті акустичні дані.

В м. Одесі існує успішний приклад відновлення історичної пам'ятки. Прикладом відродження з руїн є Кірха. На частку одного з найбільш важливих містобудівних об'єктів історичного центру Одеси – будівлі лютеранської церкви Святого Павла (фото 1.3.6).

Фото 1.3.6 Центральний лютеранський кафедральний собор України Святого Павла, м. Одеса [4]

4 жовтня 2005 р. було дано старт початку реконструкції Свято-Павлівського храму на кошти жерводавців, в ході якої на місці напівзруйнованої апсиди з використанням її матеріалів виріс німецький культурно-релігійний центр. В підсумку святиня зменшилася в розмірах на половину, чотири дзвони зайняли своє місце на вершині високої дзвіниці, внутрішні інтер'єри збагатилися старовинними предметами культу, що повернуло будівлі початкову велич.

Неменш цінною для України пам'яткою архітектури, національного значення, можна вважати підземну церкву в Анкермані. Вона знаходиться у м. Білгород-Дністровський (фото 1.3.7).

Фото 1.3.7 Церква Іоана Сочавського, м. Білгород-Дністровський
Одеської обл. [4]

Підземна церква Іоана Сочавського, яка, за легендою, зведена над колодязем, на місці якого стратили молдавського купця, що відмовився прийняти мусульманство. Вода в цій церкві вважається цілющою. Хоч церква й виглядає

непримітною, вона не має аналогів в Україні. Поруч із храмом 2005 р. побудували купальню, в яку провели воду з цілющого джерела. Це доволі популярне місце серед прихожан.

На іншому кінці області є не менш відоме та популярне серед туристів місце музей – діарама «Штурм фортеці Ізмаїл» (фото 1.3.8). Це філія історико-краєзнавчого музею О. В. Суворова, яка була відкрита 9 травня 1973 р. в будівлі колишньої турецької мечеті XVI ст. До речі, мечеть – єдина споруда, що зберіглась від взятої суворовськими диво-богатирями фортеці. Робота над створенням діорами почалася в 1971 р. Вона була доручена відомій Студії ім. М. Б. Грекова, що створила близько 80 діорам. Художнє полотно розміром 20x8 м було успішно закінчено в 1973 р.

Фото 1.3.8 Діарама «Штурм фортеці Ізмаїл» [4]

Цікаво, що зображена на діорамі середньовічного типу фортеця абсолютно

не схожа на фортифікаційну споруду, яку в дійсності брали російські війська. Справжня Ізмаїльська фортеця перебудовувалася в XVIII столітті і до моменту штурму являла собою систему ровів, земляних валів та одинадцяти бастіонів, в багатьох місцях обкладених каменем або підпірної цегляною стіною. Камінь доставлявся попутно по Дунаю, цеглу робили з місцевої глини. На вершині валу, в багатьох місцях був встановлений дерев'яний частокіл. Кам'яних стін і веж, як у середньовічній Акерманській фортеці, не було. Захищали Ізмаїл 35 тисяч турецьких солдатів при 260 гарматах.

Про філію музею історико-краєзнавчого музею О. В. Суворова ми вже згадували а про сам музей ще не розповіли. Експозиція музею знайомить із життям та діяльністю полководця, його епохою (фото 1.3.9).

Фото 1.3.9 Ізмаїльський історичний музей О. В. Суворова, м. Ізмаїл
Одеської обл. [4]

Музей розташовано у центральній частині м. Ізмаїла в невеликому одноповерховому особняку класичного стилю – пам'ятнику історії та архітектури XIX ст. Нова сторінка життя музею відкрилася 4 жовтня 2009 р., коли після масштабних ремонтно-реставраційних робіт, він знову відчинив свої двері для відвідувачів, представивши їм оновлену експозицію.

Неможливо не згадати музей «Нерубайські катакомби». Катакомбам, які простягаються під значною частиною населеного пункту і далі на інші райони. У підземеллях меморіального комплексу представлені предмети партизанського побуту й зразки зброї, на стінах наявні написи тих часів. Музей партизанської слави – єдиний офіційний вхід до просторих і багатокілометрових катакомб. У селі є інші входи до катакомб, але через те, що були часті випадки зникнення в катакомбах людей, ці входи засипали (фото 1.3.10).

Фото 1.3.10 Музей «Нерубайські катакомби», с. Нерубайське Одеська обл. [4]

Підводячи результати проведеного дослідження особливостей розвитку історико-культурної складової туристично-рекреаційного господарства Одеської обл. можемо зробити наступні висновки та рекомендації:

- для регіону характерна значна територіальна диференціація за рівнем забезпечення туристично-рекреаційними ресурсами (найменшою атрактивністю вирізняються північні райони, а найбільшою – обласний центр);

- м. Одеса за кількістю закладів культури входить до трійки найкращих міст України;

- ключовою проблемою розвитку туристично-рекреаційного господарства в південно-західній частині області є стан інфраструктури;

- основні туристичні атракції межиріччя Дунаю та Дністра зосереджені в найбільших містах;

- область за умов правильної логістики може переорієнтувати на себе левову частку туристів, які раніше відпочивали у Криму.

В наступному розділі ми проведемо оцінку розвитку туристичної діяльності в Одеському регіоні.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Організація туристичної діяльності в регіоні

Згідно зі статтею 5 Закону України «Про туризм», учасники відносин, які виникають при здійсненні туристичної діяльності, поділяються на дві основні групи:

- 1) суб'єкти туристичної діяльності – юридичні й фізичні особи, які: створюють туристичний продукт; надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення туристів, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування); здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних і супутніх туристичних послуг;
- 2) споживачі туристичних послуг – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність.

Суб'єктами туристичної діяльності в Україні є: туристичні оператори (далі – туроператори) – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність [37].

Дані наведені у таблиці 2.1.1 допоможуть нам з'ясувати як змінювались показники кількості суб'єктів туристичної діяльності (юридичних осіб) на території України за 2016 -2018 рр. Що в подальшому дасть змогу порівняти і визначити співвідношення суб'єктів туристичної діяльності в Одеській області.

Як свідчать дані таблиці 2.1.1 у цілому по Україні на протязі досліджуваного періоду кількість суб'єктів туристичної діяльності суттєво не змінилася, так у 2018 р. порівняно з 2017 р. їх кількість зросла на 90 од. (5,2 %), а порівняно з 2016 р. зменшилася на 5 од. (0,03 %).

Таблиця 2.1.1

Показники кількості суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи) за регіонами України, 2016-2018 рр.[47]

Регіон	Роки			Відхилення			
	2016	2017	2018	абсолютне (+; -)		відносне (%)	
				2018/ 2016	2018/ 2017	2018/ 2016	2018/ 2017
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	1838	1743	1833	-5	+90	-0,03	+5,2
Вінницька	30	27	25	-5	-2	+16,7	+7,4
Волинська	21	23	19	-2	-4	+9,5	+17,4
Дніпропетровська	117	118	119	+2	+1	+1,7	+0,08
Донецька	24	22	31	+7	+9	+29,2	+40,9
Житомирська	16	14	16	0	+2	0	+14,3
Закарпатська	35	31	28	-7	-3	-20	-9,7
Запорізька	66	63	62	-4	-1	-6,1	-1,6
Івано-Франківська	36	34	34	-2	0	-5,6	0
Київська	39	39	45	+6	+6	+15,4	+15,4
Кіровоградська	14	12	13	-1	+1	-7,1	8,3
Луганська	7	7	8	+1	+1	+14,3	+14,3
Львівська	149	159	142	-7	-17	-4,7	-10,7
Миколаївська	29	23	18	-11	-5	-37,9	-21,7
Одеська	157	140	135	-22	-5	-14	-3,6
Полтавська	17	17	15	-2	-2	-11,8	-11,8
Рівненська	26	26	27	+1	+1	+3,8	+3,8
Сумська	20	19	18	-2	-1	-10	-5,3
Тернопільська	19	17	20	+1	+3	+5,3	+17,6
Харківська	90	84	83	-7	-1	-7,8	-1,2
Херсонська	15	14	16	+1	+2	+6,7	+14,3
Хмельницька	27	26	25	-2	-1	-7,4	-3,8
Черкаська	25	24	27	2	3	+8,0	+12,5
Чернівецька	36	38	39	+2	+1	+8,3	+2,6

Продовження таблиці 2.1.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Чернігівська	17	15	12	-5	-3	-29,4	-20,0
м. Київ	806	751	856	+50	+105	+6,2	+14,0

Що стосується Одеської обл. – статистичні показники свідчать, що на протязі досліджуваного періоду їх кількість постійно зменшується, так у 2018 р. порівняно з 2017 р. їх кількість зменшилася на 5 од. (3,6 %), а порівняно з 2016 р. – на 22 од. (14,0 %), що може вказувати на те що кількість туристів які користуються послугами туристичних операторів зменшується.

У таблиці 2.1.2 наведено показники кількості суб'єктів туристичної діяльності (фізичні особи-підприємці) за регіонами України, 2016-2018 рр.

Таблиця 2.1.2

Показники кількості суб'єктів туристичної діяльності (фізичні особи-підприємці) за регіонами України за період 2016-2018 рр. [47]

Регіон	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+; -)		відносне (%)	
	2016	2017	2018	2018/ 2016	2018/ 2017	2018/ 2016	2018/ 2017
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	1668	1726	2460	+792	+734	+47,5	+42,5
Вінницька	38	42	62	+24	+20	+63,2	+47,6
Волинська	48	43	55	+7	+12	+14,6	+27,9
Дніпропетровська	205	207	297	+92	+90	+44,9	+43,5
Донецька	9	20	62	+53	+42	+588,9	+210,0
Житомирська	40	33	47	7	+14	+17,5	+42,4
Закарпатська	30	32	63	33	+31	+110,0	+96,9
Запорізька	95	97	126	31	+29	+32,6	+29,9
Івано-Франківська	71	71	94	23	+23	+32,4	+32,4
Київська	80	77	172	92	+95	+115,0	+123,4
Кіровоградська	33	31	41	8	+10	+24,2	+32,3
Луганська	12	10	21	+9	+11	+75,0	+110,0
Львівська	123	123	200	+77	+77	+62,6	+62,6

Продовження таблиці 2.1.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Миколаївська	40	40	69	+29	+29	+72,5	+72,5
Одеська	111	124	135	+24	+11	+21,6	+8,9
Полтавська	71	76	140	+69	+64	+97,2	+84,2
Рівненська	40	34	66	+26	+32	+65,0	+94,1
Сумська	37	39	61	+24	+22	+64,9	+56,4
Тернопільська	34	28	43	+9	+15	+26,5	+53,6
Харківська	165	179	183	+18	+4	+10,9	+2,2
Херсонська	57	53	64	+7	+11	+12,3	+20,8
Хмельницька	62	64	64	+2	0	+3,2	0
Черкаська	61	68	74	+13	+6	+21,3	+8,8
Чернівецька	30	27	38	+8	+11	+26,7	+40,7
Чернігівська	34	36	46	+12	+10	+35,3	+27,8
м. Київ	142	172	237	+95	+65	+66,9	+37,8

Як свідчать дані табл. 2.1.2 кількість суб'єктів туристичної діяльності – фізичних осіб-підприємців до яких належать у переважній більшості турагенти, в Україні на протязі досліджуваного періоду має стійку тенденцію до зростання. Так, у так у 2018 р. порівняно з 2017 р. їх кількість зросла на 734 од. (42,5 %), а порівняно з 2016 р. – на 792 од. (47,5 %).

Що стосується Одеської обл. – статистичні показники свідчать, що на протязі досліджуваного періоду їх кількість постійно зростає, так у 2018 р. порівняно з 2017 р. їх кількість зросла на 11 од. (8,9 %), а порівняно з 2016 р. – на 24 од. (21,6 %) і така тенденція зберігається по всій Україні.

Основною одиницею виміру обсягів туристичної діяльності є турист як особа, що подорожує з різною метою терміном від 24 годин до одного року без здійснення оплачуваної діяльності і з зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін. У статистичному обліку туристи класифікуються за видами туризму (внутрішній, виїзний і в'їзний) і за віком (дитячий, підлітковий, молодіжний та інший «третій вік»).

Рівень розвитку туризму в країні або регіоні виражається туристичними

потоками.

Туристичний потік – це постійне прибуття туристів у країну (регіон) або виїзд туристів за кордон за певний період часу [15].

У таблиці 2.1.3 наведено показники кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму в Одеській області за 2000-2018 рр.

Таблиця 2.1.3

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму в Одеській області за 2000-2018рр. [10]

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
1	2	3	4	5
2000	242423	77332	25291	139800
2001	266676	71490	20646	174540
2002	284026	81413	17445	185168
2003	383576	122860	19019	241697
2004	110638	58745	27461	24432
2005	117669	53514	29717	34438
2006	127345	56801	36181	34363
2007	133038	52228	44765	36045
2008	127598	44119	49734	33745
2009	87436	29183	30696	27557
2010	103526	34910	37628	30988
2011	76066	17136	32321	26609
2012	65129	9807	36726	18596
2013	61589	7047	44136	10406
2014	43382	2975	34811	5596
2015	45809	1126	33744	10939
2016	59077	2097	35749	21231
2017	72302	2103	44758	25441
2018	81381	2004	55296	24081

Продовження табл. 2.1.3

1	2	3	4	5
Відхилення 2018/2016 р.:				
- абсолютне (+; -)	22304	-93	19547	2850
- відносне (%)	38	-4	55	13
Відхилення 2018/2017 р.:				
- абсолютне (+; -)	9079	-99	10538	-1360
- відносне (%)	12	-4,7	23	-5

Як свідчать дані таблиці 2.1.3 найбільша кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами в регіоні було обслуговано у 2003 рр. – 383,6 тис. осіб серед яких іноземці склали – 122,9 тис. осіб, внутрішні туристи – 241,7 тис. осіб, в той же час в інші регіони (країни) виїхало лише 19,0 тис. осіб. Згідно з отриманими даними можемо зробити наступні висновки: в 2004 р. можна побачити стрімке зменшення кількості туристів обслугованих туроператорами в'язку з фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр. в Україні; 2014 р. став критичним для діяльності туристичних агентів. Це може бути пов'язаним з нестабільною економічною та політичною ситуацією в Україні та регіоні в цілому, але з 2015 р. стан туристичної галузі починає свій ріст та поступово збільшує свої обсяги. Так, 2018 р. кількість обслугованих туристів сягнула докризового 2009 р. – 81,3 тис. осіб, однак кількість іноземців скоротилася майже у 15 разів – 2,0 тис. осіб, внутрішні туристи становили – 24,1 тис. осіб, в той же час в інші регіони (країни) виїхало рекордне число – 55,3 тис. осіб.

Якщо відстежити динаміку у 2017 р., то згідно даних Державної прикордонної служби України основну масу туристів становили гості з Молдови, Румунії, Білорусі, Ізраїлю, Туреччини, Німеччини, Грузії і навіть Філіппін – вони увійшли в 10 топ-країн, представники яких приїжджали на територію України. У 2018 році йде істотний приріст туристів з Молдови, Білорусі та Ізраїлю. Зростає

й кількість гостей з Польщі та Австрії. У загальній структурі туристичного потоку в Одеську область переважає внутрішній туризм. Найчастіші гості з Київської, Миколаївської та Вінницької областей України.

Туризм не лише позитивно впливає на розвиток суміжних галузей (торгівлю, розміщення і харчування, транспорт, культуру і спорт тощо), а й є, чи може стати для громад з туристичним потенціалом додатковим джерелом наповнення їхніх бюджетів. Тим паче, що органи місцевого самоврядування для реалізації останнього мають необхідний інструмент – туристичний збір.

Туристичний збір – це збір до місцевого бюджету громади, який має право (але не обов'язок) встановлювати орган місцевого самоврядування на території відповідної територіальної громади. Його сплачують особи, які тимчасово зупиняються в готелях, кемпінгах, хостелах, турбазах, приватних садибах тощо. Розмір збору визначає орган місцевого самоврядування в межах до 0,5 % мінімальної зарплати (встановленої на 1 січня поточного року) за добу тимчасового проживання – для внутрішніх та до 5 % – для іноземних туристів. Безпосередньо справляють та перераховують його до місцевого бюджету юридичні та фізичні особи-підприємці, які надають послуги з розміщення, тобто, ті ж готелі, хостели, кемпінги тощо.

У 2018 р. місцеві бюджети України зібрали 90,7 млн грн туристичного збору. В загальній структурі податкових надходжень місцевих бюджетів роль туристичного збору – незначна (лише 0,04% усіх податків і зборів, що надійшли до місцевих бюджетів). Це пов'язано з тим, що, по-перше, лише окремі територіальні громади мають туристичний потенціал (пам'ятки архітектури, рекреаційну інфраструктуру тощо), а по-друге, навіть ті громади, що мають потенціал, не завжди/не повною мірою використовують туристичний збір для наповнення своїх бюджетів.

Серед великих міст – обласних центрів – найбільше з туристів зібрали у Києві (33 млн грн, або 36,4% загального обсягу туристичного збору, що надійшов

до усіх місцевих бюджетів у 2018 р.), Одесі (7,3 млн грн, або 8%), Львові (6,5 млн грн, або 7,2%) та Харкові (2,7 млн грн, або 3%). Обсяг надходжень туристичного збору в інших обласних центрах не перевищував 1 млн грн. Звичайно, на фоні загальної суми податкових надходжень до бюджетів обласних центрів, туристичний збір виглядає своєрідним бонусом, але для окремих міст, сіл і селищ – з потужним туристичним чи рекреаційним потенціалом – він є непоганим джерелом бюджетних доходів [48].

Кількість гостей, які завітали у регіон протягом 2018 р. перевищила показник 2017 р. та становить 6,2 млн туристів, а область посіла третє місце в Україні за надходженнями від сплати туристичного збору за даними 2018 р. Відтак, місцеві бюджети наповнилися на 11,5 млн грн, що майже на 26 % більше, ніж у 2017 р. (табл. 2.1.4).

Таблиця 2.1.4

Інформація щодо сплати туристичного збору до місцевих бюджетів у 2017-2018 рр. та I півріччі 2017-2019 рр.[17]

Адміністративна одтниця	2017 р.	2018 р.	I півріччя 2019 Р.	Відхилення 2018/2017, тис. грн.
1	2	3	4	5
Вінницька	394,7	483,8	767,4	+89,1
Волинська	491,8	584,6	340,9	+92,8
Дніпропетровська	2084,9	2523,5	3099,5	+438,6
Донецька	837,3	1224,4	710,7	+387,1
Житомирська	452,2	544,8	776,9	+92,6
Закарпатська	2901,6	3802,0	2766,0	+900,4
Запорізька	2711,6	3665,9	1466,1	+954,3
Івано- Франківська	3021,6	3699,4	2881,9	+677,8
Київська	1560,0	2326,9	2561,2	+766,9
Кіровоградська	203,3	259,3	178,9	+56
Луганська	119,0	143,9	272,6	+24,9
Львівська	10733,1	13417,6	7743,6	+2684,5
Миколаївська	1429,1	1832,6	678,0	+403,5

Продовження таблиці 2.1.4

1	2	3	4	5
Одеська	9064,0	11550,7	3387,2	+2486,7
Полтавська	1076,7	1341,0	1100,0	+264,3
Рівненська	308,7	355,7	356,2	+47
Сумська	289,2	332,2	435,8	+43
Тернопільська	292,5	402,0	269,6	+109,5
Харківська	2495,6	2979,6	1990,3	+484
Херсонська	2702,9	3690,4	876,6	+987,5
Хмельницька	508,8	731,5	710,2	+222,7
Черкаська	545,5	724,1	850,8	+178,6
Чернівецька	418,8	527,2	363,3	+108,4
Чернігівська	444,5	599,2	567,3	+154,7
м.Київ	25147,1	32983,6	22763,4	+7836,5
Всього по Україні	70234,5	90725,8	57914,7	+20491,3

В управлінні туризму повідомили останні оптимістичні дані: вже у першому кварталі цього року в області зібрано 1,5 млн грн туристичного збору, що на 50 % більше ніж за відповідний період минулого року (1 млн грн).

За підсумками 2018 р. надходження туристичного збору зросли на 29,2 % і становили 90,7 млн грн, при цьому сукупні надходження туристичного збору та податкових платежів з туристичної галузі зросли на 20,7 % – до 4,2 млрд грн, – йдеться в повідомленні. Мінекономрозвитку зазначає, що такі дані надходжень свідчать про зростання обсягів внутрішніх туристичних потоків та ефективності впровадження реформи децентралізації у вигляді підвищення фіскальної дисципліни на місцях. Як повідомляв УНІАН, з 1 січня 2019 р. набули чинності зміни до Податкового кодексу, згідно з яким в Україні діють нові ставки туристичного збору. Якщо раніше розмір туристичного збору залежав від вартості номера, то тепер він залежить від мінімальної зарплати. Таким чином, для українських туристів збір становитиме до 0,5 %, а для іноземних - до 5 % від мінімальної заробітної плати. Водночас, на 2019 р. такий збір не може перевищувати 20,86 грн за добу розміщення для українських туристів і 208,65 грн

(близько 6,5 євро) для іноземних туристів. При цьому, Мінекономрозвитку зазначило, що остаточний розмір туристичного збору буде встановлюватися кожним окремим сільською, селищною, міською радою або радою об'єднаної територіальної громади для свого населеного пункту. Раннє туристичний збір був однаковий для всіх, а його ставка могла варіюватися від 0,5 до 1 % [50].

За підсумками туристичного сезону 2019 р. Одесу відвідали 3,3 млн туристів. З них 45 % – іноземці, 55 % – українці. Надходження туристичного збору в 2019 р. склало 11,6 млн грн, що на 58,9 %, або 4,3 млн грн, більше, ніж у 2018 р.

За даними, отриманими у прикордонників, 52 % туристів потрапили до Одеси залізничним транспортом, 27 % – повітряним, 5 % – морем, 16 % – іншим (наземним) транспортом. При цьому, кількість туристів-іноземців, які прибули авіатранспортом, у 2019 р. збільшилась у два рази.

Ті українці, які відпочивають всередині країни, зазвичай обирають узбережжя Азовського моря і Одесу. Для літнього відпочинку туристи найчастіше обирають власне місто Одесу, та курорт Кароліно-Бугаз, який вважається одним із найекологічніших через віддаленість від індустріальних центрів та промислових підприємств і селище Затоку, що вабить багатьох теплим морем та цінами, нижчими за одеські. У п'ятірці лідерів також Львів, Харків і рекреаційні центри Закарпаття.

Двічі на рік – у жовтні (після закінчення сезону) і січні-лютому (за підсумками минулого року) – ПрАТ «Київстар» готує моніторинг за запитом Одеської обласної держадміністрації (ОДА). Він враховує дані за критеріями «регіон», «місяць», а також надає розбивку на внутрішніх і іноземних туристів. Туристом вважається той, хто перебував в межах Одеської області понад добу.

Операторська мережа дозволяє відстежити, звідки приїхав абонент, – можна дізнатися, мешканці яких областей або країн надали перевагу курортам Одеси. Наприклад, 2018 р. найбільший потік туристів у регіоні в мережі

«Київстар» був з Київської, Миколаївської та Вінницької областей (сумарно – понад 40 % внутрішнього потоку) (рис.2.1.1), а серед представників зарубіжних напрямків, як і раніше, лідером є Росія. Загалом на закордон припало 21 % курортників (рис.2.1.2).

Рис. 2.1.1 Топ-10 областей України, із яких прямують до Одеси [25]

За даними українських мобільних операторів (ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ Україна», ТОВ «Лайфселл») за 2018 р. зафіксовано 162,2 млн переміщень Україною абонентів мобільного зв'язку, з них 139,8 млн – українських і 22,3 млн – іноземних. До найбільш популярних для відвідування іноземцями областей входить Закарпатська, Одеська та Харківська (набуває ролі центру ділового туризму) області. Українці найбільше відвідують Київську, Львівську, а також Полтавську, Черкаську та Дніпропетровську області [25].

Рис. 2.1.2 Топ-10 країн, із яких їдуть до Одеси (%) [25]

Українці, які проводять відпочинок за кордоном, зазвичай обирають Єгипет, Польщу, Туреччину, Чорногорію і Грецію. При цьому не економлять на відпустці тільки 12 % співвітчизників. Більшість же намагається якимось чином мінімізувати витрати на відпочинок завдяки ранньому бронюванню та купівлі квитків, гарячими путівками. Також українці часто шукають безкоштовні пам'ятки (21 %), обирають малопопулярні недорогі напрямки (17 %) або намагаються не подорожувати в розпал сезону (15 %).

У середньому відпустка коштує українцям майже 11 тис. гривень на людину. При цьому тільки 8 % опитаних подорожують поодиноці, а 48 % – з домочадцями. Найбільшим попитом користуються поїздки в розпал сезону (42%)

або в оксамитовий сезон і міжсезоння (39 %), коли ціни знижуються, наплив туристів падає, але погодні умови ще сприяють відмінному відпочинку.

Якщо розглядати тривалість відпустки, то 48 % українців відводять на відпочинок не більше 7 днів поспіль, але мало хто може дозволити собі більше двох тижнів релаксу (4%).

Говорячи про те, як часто подорожують українці, 45 % респондентів відповіли, що виїжджають на відпочинок раз на рік. Тих, хто відпочиває двічі на рік, – 27 %. Лише 9 % повідомили, що подорожують кілька разів на рік. Що стосується організації подорожей, то 86 % українців займаються нею самостійно – так дешевше і зручніше, адже план поїздки можна міняти. Лише дуже небагато людей відзначили, що не довіряють турфірмам (4 %). Тих же, хто користується послугами професійних бюро подорожей, в основному приваблює те, що відповідальність за поїздку лежить на організаторах, крім того, для багатьох це зручніше і економить час. Половина подорожуючих українців (50 %) віддає перевагу відпочинку на пляжі, 34 % роблять ставку на відвідування визначних пам'яток, музеїв і знакових місць, а 16% обирають активний відпочинок.

Таким чином, можна констатувати, що розвиток туристичної галузі Одеської області за останні роки характеризується позитивною та сталою динамікою, внаслідок чого ця галузь відіграє дедалі вагомішу роль в соціально-економічному розвитку області. Туризм в регіоні стає однією з найважливіших ланок регіонального господарства за допомогою якого можна покращити економічний розвиток області.

В наступному розділі нами буде досліджено стан та розвиток туристичної інфраструктури, Одеського регіону.

2.2. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні

Туристична інфраструктура – сукупність підприємств, установ і закладів. Діяльність яких спрямована на задоволення потреб людей, котрі беруть участь в оздоровленні або відпочинку, а також шляхів сполучення і транспорту та об'єктів розміщення туристів.

Туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [37].

Можна виділити дві функції інфраструктури: функція забезпечення функціонування та взаємодії суб'єктів рекреаційно-туристичної сфери та функція регулювання матеріальних, фінансових та інформаційних потоків. Як зазначають науковці: за своєю сутністю ці функції відрізняються одна від одної. Так, функція забезпечення має пасивний характер, оскільки в даному випадку інфраструктура створює для рекреаційно-туристичної системи умови для виконання її функцій у ринковому середовищі. Регулююча функція, навпаки, є активною, що забезпечує функціональну життєздатність рекреаційно-туристичної системи в її зв'язках з іншими економічними підсистемами у рамках усієї економічної системи. Обидві функції тісно взаємопов'язані: перша з них фактично спрямована на створення рекреаційно-туристичного продукту, друга - забезпечує його реалізацію [6].

Як відомо, невід'ємною складовою здійснення подорожі та головною умовою розвитку туризму є транспортні послуги. Якість, обсяг та характер транспортних послуг в туризмі залежать від рівня розвитку транспортного комплексу і стану транспортної інфраструктури. Стан транспортної інфраструктури характеризується густотою транспортної мережі, її технічним станом і відповідністю середньосвітовим стандартам, формуванням транспортних полі магістралей з розвинутою інфраструктуро-логістичною

системою, здатною опрацьовувати зростаючий транспортний потік з мінімальними витратами часу. Наявність сучасних транспортних засобів, їх технічні характеристики (швидкість, надійність, комфортабельність) впливають не тільки на попит, а й визначають споживацькі уподобання, гарантуючи якість обслуговування. Таким чином, розвинений транспортний комплекс дає можливість урізноманітнити транспортні послуги, зробити їх взаємозамінними і тим самим впливає на зростання загальної рухомості населення і розвиток туризму [14].

Вигідне географічне розташування, близькість ринків збуту продукції, багатогалузева промисловість, розвинена мережа транспортних комунікацій, кваліфікована робоча сила додають Одеській області переваги перед іншими регіонами України. Рівень соціально-економічного розвитку території визначає параметри функціонування транспортної системи, а спільно з природними умовами – види транспорту і співвідношення між ними. Транспорт є інфраструктурною складовою економічної і соціальної сфер, виступає як район утворюючий фактор і умова географічного поділу праці. Вивчення транспорту на окремій території сприяє виявленню особливостей розвитку регіону, функціонування і прогнозування шляхів подальшого розвитку транспортного комплексу. Крім господарських функцій транспорт виконує важливі функції в сфері політики, державного управління, оборони, охорони здоров'я.

Вона являється одним з найважливіших транспортних вузлів України й має розвинену транспортну інфраструктуру. Розвинені такі види транспорту: морський, повітряний, залізничний та автомобільний. Мережа автомобільних шляхів загального користування в області становить 8,3 тис. км, у тому числі державного значення – 776,5 км. Тверде покриття мають 8,1 тис. км (97,6 %) доріг. Забезпеченість автомобільними дорогами на 1000 кв. м становить 248,8 км. Через місто проходять міжнародні автошляхи М05, М14, М15, М16, М27 (ці шляхи є частиною європейських маршрутів Е58, Е87, Е95 та Е581), завдяки чому

місто з'єднане з Києвом, Кишинівом, Маріуполем та іншими іноземними та українськими містами. Через місто також проходять три міжнародні транспортні коридори – Європейський коридор № 9, транспортний потік Гданськ-Одеса, «TRASECA». Транзитні автомобільні потоки оминають місто об'їзною дорогою, проте це не вирішує внутрішньо міських транспортних проблем. Вони спричинені передусім автомобільними заторами, погодними умовами та незадовільним станом дорожнього покриття. Проблемою міського транспорту Одеси також є те, що система громадського транспорту міста недостатньо розвинена та перебуває у неналежному стані. Серед причин, що до цього призвели є недосконала законодавча система, а також відсутність будь-яких електронних систем, що могли б полегшити всю систему пасажирських перевезень. Також у місті повністю відсутній розклад руху громадського транспорту, що також спричиняє проблеми у внутрішньо міських громадських перевезеннях. В Одесі працюють трамваї, тролейбуси, автобуси, маршрутні таксі, таксі, фунікулер та катери [26].

Одеський морський торговельний порт – найбільший торговельний порт в Україні. Технічні можливості порту дозволяють переробляти до 25 млн тон сухих і 25 млн т наливних вантажів щороку. Він пов'язаний з більш ніж 600 портами зі 100 країн світу. Пасажирський комплекс здатний обслужити до 4 млн туристів на рік. Також у порту діють дві поромні переправи – одна до Туреччини, а саме Стамбула, інша – до Греції. У центрі міста, розташовано залізничний вокзал. Одеська залізниця – головна транспортна мережа на півдні України, яка щомісяця обслуговує близько 700 тис. пасажирів і відправляє понад 2 млн т вантажів. З місцевого вокзалу без пересадок можна доїхати найпівнічніше до Москви (Росія), найсхідніше до Костянтинівки, найпівденніше до Ізмаїла та найзахідніше до Перемишля (Польща). На південно-західній околиці, за 7,5 км від центра міста, є Міжнародний аеропорт «Одеса». Це летовище займає третє місце в Україні за обсягом пасажирських перевезень. Повітряними лініями аеропорт пов'язаний

більш як з 60 містами світу та обслуговує 111 регулярних рейсів на тиждень. Авіалініями місто пов'язане з великими містами Європи та Азії, курортами Середземномор'я та Близького Сходу [26].

Основними проблемами транспортної підсистеми є – незадовільний стан транспортної інфраструктури та основних засобів (порти, підхідні канали, залізничне та автомобільне господарство), необхідність в модернізації та удосконаленні мережі. Пріоритетними напрямками розвитку транспортної підсистеми є реалізація окремих інвестиційних проектів, стабілізації та нарощування вантажної бази для гарантованого завантаження терміналів та портово-промислових комплексів.

Ще одним важливим компонентом туристичної інфраструктури є засоби розміщення. Послуги розміщення разом із медичними, побутовими, транспортними послугами та послугами харчування становили основу сфери гостинності. Розвиток і урізноманітнення потреб спричинили різноманітність засобів розміщення. Засобами розміщення туристів є будь-які об'єкти, в яких туристам епізодично чи регулярно надають місце для ночівлі.

Відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації туризму (UNWTO), всі засоби розміщення можна поділити на дві категорії – колективні та індивідуальні.

До колективних засобів розміщення належать готелі, аналогічні заклади, спеціалізовані заклади розміщення та інші колективні заклади розміщення. Готелем є тільки те підприємство сфери послуг, потужність якого становить не менше 10 місць (номерів) і яке гарантовано може забезпечити послуги розміщення і харчування (в обов'язку не менше сніданку) та надати інші послуги за заздалегідь обумовлену плату. Класифікація готелів за рівнем комфортності має п'ять рівнів: від «*» до «*****» за зростанням якісних показників. Крім того, готелі можна класифікувати за величиною (кількістю місць або номерів): до 100 місць – малі готелі; 101-250 – середні; від 250 до 500 – великі, і до 1000 – крупні. Готелі, що мають більшу кількість місць є готельними комплексами.

Вони займають значну площу, відрізняються організацією праці та певною децентралізацією управління.

Група закладів (засобів розміщення), аналогічних готелям, має номерний фонд, надає обов'язкові послуги. До них можна віднести пансіони, мебльовані кімнати, туристські гуртожитки тощо.

У спеціалізованих закладах, крім надання туристам місця для ночівлі, можуть здійснюватися й інші види діяльності – оздоровлення, лікування, організація спортивно-оздоровчих заходів тощо. Прикладами таких спеціалізованих закладів є: санаторії, профілакторії, будинки відпочинку, туристські притулки, стоянки, туристські спортивні бази, бази відпочинку, будинки мисливця (рибалки), конгрес-центри, кемпінги, ботелі, флотелі, ротелі та інші [24].

До індивідуальних засобів розміщення належать: квартири, кімнати в квартирах, будинки, котеджі, що винаймаються, інше розміщення на індивідуальній основі.

Найбільша кількість засобів розміщення довелось на бюджетні об'єкти. Найбільш численною в Україні є категорія готелів 3 зірки – близько 47 % всього номерного фонду. Однак варто звернути увагу, що менше половини готелів середнього цінового сегмента дійсно є якісними готелями, відповідними європейської класифікації готелів середнього цінового сегмента. В рамках даного дослідження розглядалися найпопулярніші місця Одеської області, розглядалися тенденції відпочинку, переваги відпочиваючих, основні гравці. Їхня конкурентна порівняння, а також рекомендації для нового гравця на готельному ринку Одеської області.

Для того щоб зрозуміти кількість готелів які розташовуються на території України пропонуємо ознайомитися з таблицею 2.2.1.

Згідно з даними наведеними в таблиці 2.2.1 можна побачити. Що кількості готелів та аналогічних засобів розміщування на всій території України помітно

Таблиця 2.2.1

Показники кількості готелів та аналогічних засобів розміщування за регіонами України за 2015-2017 рр.[47].

Регіон	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+; -)		відносне %	
	2015	2016	2017	2017/ 2015	2017/ 2016	2017/ 2015	2017/ 2016
Україна	2478	2534	2474	-4	-60	-0,2	-2,4
Вінницька	75	60	66	-9	6	-12,0	10,0
Волинська	66	61	58	-8	-3	-12,1	-4,9
Дніпропетровська	139	138	120	-19	-18	-13,7	-13,0
Донецька	44	46	45	1	-1	2,3	-2,2
Житомирська	58	70	67	9	-3	15,5	-4,3
Закарпатська	213	211	208	-5	-3	-2,3	-1,4
Запорізька	86	114	131	45	17	52,3	14,9
Івано-Франківська	200	227	244	44	17	22,0	7,5
Київська	87	114	111	24	-3	27,6	-2,6
Кіровоградська	41	30	29	-12	-1	-29,3	-3,3
Луганська	23	23	25	2	2	8,7	8,7
Львівська	273	287	277	4	-10	1,5	-3,5
Миколаївська	66	74	79	13	5	19,7	6,8
Одеська	250	232	208	-42	-24	-16,8	-10,3
Полтавська	105	76	77	-28	1	-26,7	1,3
Рівненська	46	45	43	-3	-2	-6,5	-4,4
Сумська	34	37	35	1	-2	2,9	-5,4
Тернопільська	57	59	57	0	-2	0,0	-3,4
Харківська	123	108	116	-7	8	-5,7	7,4
Херсонська	70	92	57	-13	-35	-18,6	-38,0
Хмельницька	70	71	74	4	3	5,7	4,2
Черкаська	75	80	78	3	-2	4,0	-2,5
Чернівецька	87	79	75	-12	-4	-13,8	-5,1
Чернігівська	43	35	31	-12	-4	-27,9	-11,4
м. Київ	147	165	163	16	-2	10,9	-1,2

зменшується. Так у 2017 в порівнянні з 2015 роком зменшилася на 4 заклади, а в порівнянні з 2016 роком на 60.

Якщо порівнювати 2017 з 2016 роком то ми можемо визначити ТОП-5 областей які збільшили кількість засобів розміщення за рік. Так найбільшу кількість нових готелів та аналогічних засобів розміщування можна спостерігати в Запорізькій та Івано-Франківській областях там з'явилося по 17 нових готелів. На наступному місці можна побачити Харків, в Харкові з'явилося 8 нових готелів. Хоча в порівнянні з 2015 роком кількість закладів зменшилася на 7. Наступним містом яке мало змогу розвинути готельну галузь це Вінниця. Там відкрилося 6 нових закладів. В Миколаївській області з'явилося 5 готелів та аналогічних засобів розміщування. Останнє місце з створеного нами ТОПу займає Хмельницька область. Кількості готелів та аналогічних засобів розміщування збільшилася на 3 одиниці. В цих 5-ти містах в загальному відкрилося 56 закладів, що становить 93% від усіх закладів які відкрилися у 2017 році в порівнянні з 2016 роком.

Як ми можемо побачити Одеський регіон не увійшов до нашого ТОПу. Навпаки показники кількості готелів та аналогічних засобів розміщування зменшується з кожними роком. Так у 2016 році цей показник становив 232 заклади, а в 2017– 208 одиниць. Це може бути пов'язане з тим що гості стають вибагливішими, і нажаль не всі заклади розміщення можуть надати відповідний комплекс послуг. І тому на ринку залишаються заклади всесвітньовідомих мереж, що з кожним роком укріплюють свої позиції на готельному ринку Одещини.

Попит на готельні послуги має сезонний характер, тому дані заклади розміщення повинні мати достатній резерв номерного фонду, а також матеріальних та трудових ресурсів.

За місцем розташування готелі поділяють на міські, курортні, замкові, придорожні, транспортні, сільські. В основі цього поділу лежать також особливості організації обслуговування, пов'язані з характером клієнтури.

Таким чином, готелі є базовими в організації обслуговування туристів, а готельне господарство складає основу туристичної галузі індустрії туризму.

Показники кількості місць у готелях та аналогічних засобах розміщення за регіонами України представлені в таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.2.2

Показники кількості місць у готелях та аналогічних засобах розміщення за регіонами України (юридичні та фізичні особи-підприємці) за 2015-2017 рр. [16]

Адміністративні одиниці	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+; -)		відносне, %	
	2015	2016	2017	2017/ 2015	2017/ 2016	2017/ 2015	2017/ 2016
Україна	132535	135916	133396	+861	-2520	+0,65	-1,9
Вінницька	2391	2209	2279	-112	+70	-4,7	+3,2
Волинська	2098	2342	2283	+185	-59	+8,8	-2,5
Дніпропетровська	8096	7740	7758	-338	+18	-4,2	+0,23
Донецька	2693	2765	2398	-295	-367	-11	-13,3
Житомирська	2168	2550	2248	+80	-302	+3,7	-13,4
Закарпатська	9466	10658	10169	+703	-489	+7,4	-4,6
Запорізька	6045	6611	7573	+1528	+962	+25,3	+14,6
Івано- Франківська	8576	10790	11082	+2506	+292	+29,2	+2,7
Київська	4960	5277	5345	+385	+68	+7,8	+1,3
Кіровоградська	1451	1610	1587	+136	-23	+9,4	-1,4
Луганська	1004	104	1202	+198	+153	+19,7	+14,6
Львівська	17759	17949	18292	+533	+343	+3,0	+1,9
Миколаївська	2726	2786	3332	+606	+546	+22,2	+19,6
Одеська	12402	12096	11021	-1381	-1075	-11,1	-8,9
Полтавська	4172	3993	4052	-120	259	-2,9	+6,5
Рівненська	1698	1845	1755	+57	-90	+3,4	-4,9
Сумська	1218	1345	1204	-14	-141	-1,5	-10,5
Тернопільська	2611	2930	2907	+296	-23	+11,3	-0,8
Харківська	5559	5381	5633	+74	+252	+1,3	+4,7
Херсонська	3081	3269	2131	-950	-1138	-30,8	-34,8
Хмельницька	3636	3692	3746	+110	54	+3,0	+1,5
Черкаська	2701	2872	2936	+235	64	+8,7	+2,2
Чернівецька	3821	3942	3285	-536	-657	-14,0	-16,7
Чернігівська	1719	1889	1580	-139	-309	-8,1	-16,4
м. Київ	20484	18326	17798	-2686	-528	-13,1	-2,9

Як свідчать дані таблиці 2.2.2 по Україні в цілому кількість місць у готелях та аналогічних засобах розміщення у 2017 році порівняно з минулим 2016 роком зменшилася на 2520, якщо ж порівнювати з 2015 роком, то кількість місць збільшилася на 861. В свою чергу Одеська область показує зниження показників впродовж 3-х років.

Динаміку кількості відвідувачів готелів та аналогічних засобів розміщення за досліджуваний період можна відстежити за даними таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Показники кількості осіб, що перебували в готелях та аналогічних засобах розміщення за регіонами України (юридичні особи та фізичні особи підприємці) за 2015-2017 рр. [47]

Регіон	Роки			Відхилення			
				абсолютне, осіб (+; -)		відносне, %	
	2015	2016	2017	2017/ 2015	2017/ 2016	2017/ 2015	2017/ 2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	4297190	5037075	5135164	+837974	+98089	+19,5	+1,9
Вінницька	78881	87904	106429	+27548	+87904	+34,9	+21,1
Волинська	83657	89021	94701	+11044	+5680	+13,2	+6,4
Дніпропетровська	211345	238453	214379	+3034	-24074	+1,4	-10,1
Донецька	88952	47193	89368	+416	+42175	+0,47	+89,4
Житомирська	56191	67467	71954	+15763	+4487	+28,1	+9,5
Закарпатська	166470	204350	237900	+71430	+33550	+42,9	+16,4
Запорізька	91491	102085	114099	+22608	+12014	+24,7	+11,8
Івано-Франківська	249142	304805	301592	+52450	-3213	+21,1	-1,1
Київська	161327	249797	250668	+89341	+871	+55,4	+0,3
Кіровоградська	49027	52467	49147	+120	-3320	+0,2	-6,3
Луганська	21750	22784	28974	+7224	+6190	+33,2	+27,2
Львівська	591292	749855	871401	+280109	+121546	+47,4	+16,2

Продовження таблиці 2.2.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Миколаївська	76005	91854	92750	+16745	+896	+22,0	+0,98
Одеська	240586	278227	252101	+11515	-26126	+4,8	-9,4
Полтавська	172931	173137	195405	+22474	+22268	+13,0	+12,9
Рівненська	105715	102347	84756	-20959	-17591	-19,8	-17,2
Сумська	40395	50724	46499	+6104	-4225	+15,1	-8,3
Тернопільська	130112	202276	117691	-12421	-84585	-9,5	-41,8
Харківська	217636	231120	253027	+35391	+21907	+16,3	+9,8
Херсонська	35849	73185	47251	+11402	-25934	+31,8	-35,4
Хмельницька	152037	170167	170110	+18073	-57	+11,9	-0,03
Черкаська	112194	129727	152455	+40261	+22728	+35,9	+17,5
Чернівецька	103226	105637	116959	+13733	+11322	+13,3	+10,7
Чернігівська	52652	62704	53507	+855	-9197	+1,6	-14,7
м. Київ	1008327	1149789	1122041	+113714	-27748	+11,3	-2,4

Дані таблиці 2.2.3 свідчать, що за 2015-2017 рр. у всіх регіонах відбувалося коливання показників кількості осіб, що перебували в готелях та аналогічних засобах розміщування, але загалом по Україні відстежується позитивна тенденція щодо збільшення осіб, які перебували в готелях та аналогічних засобах. Показники Одеської області вказують на те що в порівнянні з 2015 роком в 2017 році кількість осіб які скористалися послугами готелів та інших закладів розміщення збільшилася, в той час як в порівнянні з 2016 роком кількість помітно зменшилася.

У літній період в 2018-2019 рр. заповнюваність номерів в курортних готелях досягала 100%. І це при тому, що в цьому році відпочинок на українських курортах обходився туристам дорожче, ніж в 2017 (ціни на проживання в Одесі в 2018-2019 рр. Зросли не менше, ніж на 10% в порівнянні з 2017).

Також великий відсоток всіх закладів розміщення становлять спеціалізовані заклади розміщення. Вони не мають номерів. Тут вихідною

одиницею може бути житло, колективна спальня, майданчик. Крім надання туристам місця для ночівлі, заклади можуть здійснювати й інші види діяльності. Наприклад, оздоровлювальні заклади (оздоровниці, курорти, санаторії), табори, заклади розміщення у громадських видах транспорту (поїзди, морські та річкові судна) тощо. Тут функція надання місця для ночівлі не є головною. Для того, щоб відслідкувати зміну в кількості спеціалізованих закладах на території України пропонуємо ознайомитися з таблицею 2.2.4.

Таблиця 2.2.4

Показники кількості спеціалізованих засобів розміщення за регіонами України за 2015-2017 рр. [47]

Регіон	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+; -)		відносне %	
	2015	2016	2017	2017/ 2015	2017/ 2016	2017/ 2015	2017/ 2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	1863	1722	1641	-222	-81	-11,9	-4,7
Вінницька	24	20	19	-5	-1	-20,8	-5,0
Волинська	73	76	73	0	-3	0,0	-3,9
Дніпропетровська	114	116	108	-6	-8	-5,3	-6,9
Донецька	95	80	76	-19	-4	-20,0	-5,0
Житомирська	19	13	13	-6	0	-31,6	0,0
Закарпатська	55	45	42	-13	-3	-23,6	-6,7
Запорізька	225	262	243	18	-19	8,0	-7,3
Івано-Франківська	30	30	30	0	0	0,0	0,0
Київська	71	62	51	-20	-11	-28,2	-17,7
Кіровоградська	26	22	17	-9	-5	-34,6	-22,7
Луганська	4	6	4	0	-2	0,0	-33,3
Львівська	58	56	60	2	4	3,4	7,1
Миколаївська	221	187	192	-29	5	-13,1	2,7
Одеська	397	351	321	-76	-30	-19,1	-8,5
Полтавська	34	33	30	-4	-3	-11,8	-9,1
Рівненська	13	13	9	-4	-4	-30,8	-30,8
Сумська	21	20	17	-4	-3	-19,0	-15,0
Тернопільська	11	11	9	-2	-2	-18,2	-18,2
Харківська	69	64	59	-10	-5	-14,5	-7,8

Продовження таблиці 2.2.4

Херсонська	189	148	168	-21	20	-11,1	13,5
Хмельницька	17	17	16	-1	-1	-5,9	-5,9
Черкаська	44	44	41	-3	-3	-6,8	-6,8
Чернівецька	7	7	6	-1	-1	-14,3	-14,3
Чернігівська	22	18	18	-4	0	-18,2	0,0
м. Київ	24	21	19	-5	-2	-20,8	-9,5

Згідно з даними наведеними у таблиці 2.2.4. можна побачити. Загальна кількість спеціалізованих засобів розміщення у 2017 році в порівнянні з 2016 та 2015 роках значно зменшилася. Так у 2017 в порівнянні з 2015 кількість спеціалізованих закладів зменшилася на 222 одиниці. Якщо порівнювати 2017 та 2016 то кількість таких закладів зменшилася ще на 81 одиницю. Так можна побачити що за 3 роки загальна кількість спеціалізованих закладів зменшилася на 303 заклади.

Зміни в показниках кількості місць у спеціалізованих засобах розміщування в Україні можна відстежити за даними таблиці 2.2.5.

Таблиця 2.2.5

Показники кількості місць (ліжок) у спеціалізованих засобах розміщування за регіонами України за 2015-2017 рр. [47]

Адміністративні одиниці	Роки			Відхилення			
				абсолютне (+; -)		відносне %	
	2015	2016	2017	2017/ 2015	2017/ 2016	2017/ 2015	2017/ 2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	70115	239677	225638	-44477	-14039	-16,5	-5,9
Вінницька	5049	4444	3938	-1111	-506	-22,0	-11,4
Волинська	4107	3951	3852	-255	-99	-6,2	-2,5
Дніпропетровська	17388	16416	15036	-2352	-1380	-13,5	-8,4
Донецька	31253	19753	14959	-16294	-4794	-52,1	-24,3
Житомирська	2221	1831	1795	-426	-36	-19,2	-2,0
Закарпатська	7464	5207	5141	-2323	-66	-31,1	1,3
Запорізька	29086	33079	32167	+3081	-912	+10,6	-2,8

Продовження таблиці 2.2.5

1	2	3	4	5	6	7	8
Івано-Франківська	3610	3624	3613	+3	-11	+0,08	-0,3
Київська	11599	10467	7672	-3927	-2795	-33,9	-26,7
Кіровоградська	1862	1589	1145	-717	-414	-38,5	-26,6
Луганська	255	469	277	+22	-192	+8,6	-40,9
Львівська	15867	12920	14635	-1232	+1720	-7,8	+13,3
Миколаївська	28918	26065	25897	-3021	-168	-10,4	-0,64
Одеська	48988	44620	42167	-6821	-2453	-13,9	-5,5
Полтавська	5560	5222	4814	-748	-408	-13,5	-7,8
Рівненська	2175	2215	2043	-132	-172	-6,1	-7,8
Сумська	2238	1919	1707	-531	-212	-23,7	-11,0
Тернопільська	1713	1683	1170	-543	-513	-31,7	-30,5
Харківська	9780	8974	8243	-1537	-731	-15,7	-8,1
Херсонська	25391	22136	22550	-2841	+414	-11,2	+1,9
Хмельницька	1877	1870	1820	-57	-50	-3,0	-2,7
Черкаська	5105	4043	3922	-1183	-121	-23,2	-3,0
Чернівецька	930	930	708	-222	-222	-23,9	-23,9
Чернігівська	2841	1929	2304	-537	+375	-18,9	-19,4
м. Київ	4838	4321	4063	-775	-795	-16,0	-16,4

Згідно з даними отриманими у таблиці 2.2.5 можемо зробити наступний висновок. За період з 2015 до 2017 рр. по областях України спостерігалось коливання кількості місць у спеціалізованих засобах розміщування. У 2017 році порівняно з 2015 р. в Україні загалом відбулося зменшення кількості місць у спеціалізованих засобах розміщування на 44тис. ліжок. В Одеському регіоні помітно зменшилась кількість місць. Так у 2017 р. порівняно з 2016 кількість місць зменшилася на 5,5 %.

До колективних засобів розміщення відносять засоби розміщення, в яких надають місце для ночівлі в кімнаті або іншому приміщенні, де число місць повинне перевищувати певний мінімум для груп осіб, більше, ніж одна сім'я, а всі місця підлягають єдиному керівництву та оплаті відповідно до встановлених цін. (Діяльність колективного засобу розміщення може не мати на меті отримання прибутку. Наприклад, студентські та шкільні гуртожитки, табори

скаутизму й тому подібне).

До інших колективних засобів розміщення відносять засоби розміщення, які можуть бути безприбутковими, мають єдине керівництво, надають мінімум послуг (окрім щоденної заправки ліжок), не обов'язково складаються з номерів, а можуть мати окремі одиниці житлового типу, майданчики для кемпінгу або колективні спальні приміщення.

Показники функціонування колективних засобів розміщення в Одеській області переставленні в таблиці 2.2.6.

Таблиця 2.2.6

Показники функціонування колективних засобів розміщування в Одеській області за 2015-2017 рр. [10]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од	Кількість місць у колективних засобах розміщування, од	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування
2015	647	61390	471515
2016	583	56716	514564
2017	529	53188	478104

Спираючись на дані отримані з таблиці 2.2.4 можна спостерігати зниження показників по всіх зазначених найменуваннях. Якщо звернути увагу на показник «Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування» то можна побачити що у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. кількість осіб зменшилася на 36 тисяч одиниць, у той час як у 2016 р. в порівнянні з 2015 р. кількість збільшилася на 43 тисячі осіб. До Одеси приїжджають не лише для культурного збагачення, але й з метою оздоровлення, як дорослих так і дітей. В одеському регіоні досить популярними є санаторії.

Санаторно-курортний комплекс – це сукупність на певній території різних установ (інтегрованих за кластерним типом), які задовольняють потреби в оздоровленні населення та сформовані на оригінальній інституціональній

основі [5].

Сукупність закладів санаторно-курортного комплексу складають: санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, інші оздоровчі заклади.

Для того щоб проаналізувати стан санаторно-курортних комплексів регіону пропонуємо ознайомитися з таблицею 2.2.7 «Показники функціонування санаторно-курортних та оздоровчих закладів у Одеській обл. за 2015-2017 рр.».

Таблиця 2.2.7

Показники функціонування санаторно-курортних та оздоровчих закладів у Одеській обл. за 2015-2017 рр. [10]

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.
2015	28	11,9	5	0,9	7	1,1	357	35,1
2016	28	12,0	3	0,7	6	1,0	314	31,0
2017	27	11,7	3	0,7	6	1,0	286	28,7
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	-1	-0.2	-2	-0.2	-1	-0.1	-71	-6.4
- відносне, %	-3	-1.7	-40	-22	-14.2	-9.1	-19.9	-18.2
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	-1	-0.3	0	0	0	0	-28	-2.3
- відносне, %	-3	-2.5	0	0	0	0	-9	-7.4

Спираючись на дані отримані з таблиці 2.2.7 можна зробити висновок що в період з 2015 по 2017 роки кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів з кожним роком зменшується. У порівнянні з 2015 р. кількість закладів зменшилась, в усіх категоріях таких закладів ми отримали мінусове значення.

Порівнюючи 2016 та 2017 роки ми можемо побачити що в деяких категоріях оздоровчих закладів ми можемо споглядати стабільні показники, санаторії-профілакторії та будинки і пансіонати відпочинку.

Не лише дорослі люди їдуть на оздоровлення до Одеського регіону, але й діти. Для дитячого відпочинку функціонують дитячі заклади відпочинку та оздоровлення. Показники функціонування таких закладів можна побачити в таблиці 2.2.8.

Таблиця 2.2.8

Показники функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку у Одеській обл. за 2016-2018 рр. [10]

Роки	Кількість закладів, одиниць, од.		У них місць, одиниць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у тому числі заклади оздоровлення	усього	у тому числі у закладах оздоровлення	усього	у тому числі у закладах оздоровлення
2016	568	25	12342	7955	104604	19997
2017	556	21	11253	5844	105946	16621
2018	638	15	8972	5812	103513	16784
Відхилення 2018/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	70	-10	-3370	-2143	-1091	-3213
- відносне, %	12,3	-40	-27,3	-27	-1	-16
Відхилення 2018/2017 р.: - абсолютне, (+; -)	82	-6	-2281	-32	-2433	163
- відносне, %	14,7	-28,5	-20,2	-0,5	-2,3	1

Як свідчать дані таблиці 2.2.8, кількість дитячих оздоровчих закладів збільшується. Так у 2018 порівняно з 2016 кількість закладів збільшилась на 70 одиниць (12,3%) а у порівнянні з 2017 на 82 одиниці (14,7%). В той же час

кількість закладів оздоровлення зменшилася, впродовж 3-х років. У зв'язку з скороченням закладів зменшилась і кількість місць. Кількість дітей які прибувають на оздоровлення та відпочинок в Одеський регіон у 2018 в порівнянні з 2016 значно зменшилася, на 3 тис. дітей, а в порівнянні з 2017 вказує на позитивний ріст, хоча і не досить великий.

Також значну роль в інфраструктурі міста відіграє кількість та стан ресторанних закладів.

Найбільша кількість активно діючих підприємств тимчасового розміщення й організації харчування розташована в Одеській та Львівській областях – 748 та 723 відповідно. Динаміка зміни кількості підприємств у цих областях протягом 2013–2017 рр. є ідентичною із загальноукраїнською. Однак темпи зростання кількості підприємств в Одеській області (на 14,1%) є дещо вищими, ніж у Львівській (на 11,9%). Частка закладів тимчасового розміщення й організації харчування у Запоріжжі, Дніпрі та Харкові є значно меншою. Як свідчать статистичні дані, пікове падіння чисельності закладів унаслідок кризи спостерігалось у 2016 р. – на 35,8% порівняно з докризовим періодом. І лише дані 2017 р. демонструють позитивну динаміку – зростання чисельності закладів на 763 од. (11,4%) [9].

Частиною культурної спадщини кожного народу є національна кухня. Кожен народ має свій уклад життя, свої, танці, пісні, легенди, обряди, що проявляються і в кулінарії. Гастрономічні звички, способи приготування їжі склалися в кожного народу протягом століть. Кулінарне мистецтво у всьому світі є об'єктом вивчення не тільки істориків, а й фахівців індустрії гостинності, зокрема, туристичного та ресторанного бізнесу. Тенденції розвитку гастрономічного туризму вимагають глибокого вивчення особливостей харчування різних народів, кулінарних традицій та особливостей обслуговування в закладах ресторанного господарства.

Бессарабія має достатньо підстав, аби стати відомим регіоном з

просунутою місцевою кухнею. Місцева кухня формувалася під впливом багатьох народностей, які історично заселяли територію регіону, адже національна кухня є яскравим сегментом національних культур. Відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року, що є єдиним офіційним джерелом інформації, кількісне співвідношення національного складу населення м. Одеси становить: українці - 622935 (61,7 %), росіяни - 291908 (29 %), болгари - 13331 (1,32 %), євреї - 12380 (1,23 %), молдовани - 7606 (0,75 %), білоруси - 6401 (0,63 %), вірмени - 4374 (0,43 %), поляки 2058 (0,2%), грузини - 1948 (0,19%), азербайджанці – 1865 (0,18 %), татари – 450 (0,14%), гагаузи 1399 (0,14%), араби – 1066 (0,11 %), німці – 943 (0,09%), греки – 894 (0,09%), цигани – 842 (0,08%), китайці – 380 (0,04%), узбеки – 353 (0,03%), народи Індії та Пакистану – 339 (0,03%), в'єтнамці – 338 (0,03 %), інші -37488 (3,7 %) [31].

Місцева бессарабська кухня відома традиційними молдавськими плациндами, смаженим перцем у манджі та мамалигою, болгарськими стравами з баранини та баницею, гагаузькими кармою та кивирмою, російською кашею та локшиною, рибними стравами, а також іншими стравами, приготовленими за традиційними рецептами Бессарабії, складниками багатьох із них є бринза, овочі, м'ясо, риба й інші місцеві продукти [39].

В теперішній час в Одесі нараховують понад 800 закладів ресторанного господарства різних типів, зокрема ресторани, бари, кафе, їдальні, закуочні. Найбільшу частку в загальній структурі займають кафе та закуочні, розраховані на цільову аудиторію з середнім і нижче середнього прибутком,, популярними є піцерії, суші- бари, кав'ярні, кондитерські тощо. В останні роки відзначається стрімке зростання кількості об'єктів, які займаються постачанням готової їжі – кейтерингом (catering).

Справедливим буде відзначити, що більшість закладів ресторанного господарства все ж таки пропонують змішані кухні. Найбільше закладів, які пропонують італійську (132), українську (105) та японську (74) кухні. Заклади з

італійською кухнею користуються популярністю у місцевого населення, так як пропонують переважно піцу та пасту і за рахунок цього мають достатньо бюджетний середній чек.

Для того щоб відпочинок в Одеському регіоні був комфортним та зручним навіть для людей які прибули до нього вперше місто має декілька туристично інформаційних центрів (таб. 2.2.9). В них можна знайти необхідну інформацію про визначні пам'ятки, інфраструктуру Одеси, культурні та розважальні заклади, готельно-рекреаційну базу міста, заходи та фестивалі, а також про багато іншого. В таких центрах ви зможете отримати безкоштовну карту міста та інші інформаційні матеріали.

Туристичний інформаційний центр є міським комунальним підприємством і надає послуги екскурсійного обслуговування у супроводі гідів-екскурсоводів, що мають сертифікат якості і офіційне свідоцтво відповідного зразка. Фахівцями центру щорічно розробляється безліч нових екскурсійних маршрутів по Одесі. Ексклюзивним продуктом туристичного інформаційного пункту є екскурсія будівлею міської мерії.

Таблиця 2.2.9

Туристично - інформаційні центри Одеси [49].

Назва інформаційного центру	Адреса розміщення
Адміністративний офіс КП «Туристичний інформаційний центр м.Одеси»	вул. Єврейська, 4А (вхід з боку Деволанівського узвізу).
Філія ТІЦу	на Приморському бульварі у приміщенні фунікулера.
Філія ТІЦу	на Старосінній площі у приміщенні автостанції "Старосінна"
Туристично-інформаційний центр Дунайського біосферного заповідника, Вилкове.	вул. Нахімова 4, м Вилкове, Кілійський р-н, Одеська обл.
Туристично-інформаційний центр Free Tours.	вул. Гаванна 10, м.Одеса
Туристичний інформаційний центр міста Біляївка.	вул. Атамана Головатого (Леніна) 412, м. Біляївка, Одеська обл.

Таким чином, вище наведена інформація про наявність та діяльність основних компонентів туристичної інфраструктури в регіоні дає нам можливість зробити загальний висновок про сформованість інфраструктурного забезпечення туристичної діяльності в регіоні, проте існує ще ряд важливих проблем, зокрема в частині якісних характеристик та технічної досконалості, що негативно впливає на туристичну привабливість регіону.

В наступному розділі нами буде досліджено основні напрями удосконалення розвитку туризму в регіоні.

2.3. Основні напрями удосконалення розвитку туризму в регіоні

Якщо оцінювати Україну виходячи з теорії П. Росту, то її варто віднести до мінливого суспільства, в якому соціально-економічні умови сприяють пріоритетному розвитку внутрішнього та в'їзного туризму. Нині туризм у світовій системі господарства займає провідні позиції. Він є невід'ємною складовою розвитку світового ринку. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ВТО), ще наприкінці 2000 р. туризм зайняв перше місце серед галузей світового господарського комплексу за обсягом експорту товарів і послуг. На туризм припадає 12 % загальносвітового національного продукту, 7 % світових інвестицій. Туризм забезпечує 5 % податкових надходжень. За валютними надходженнями туризм обійшов експорт нафтопродуктів, телекомунікаційного устаткування, автомобілебудування і всіх інших видів послуг.

Україна має всі об'єктивні передумови для інтенсивного розвитку не тільки внутрішнього, а й в'їзного та виїзного туризму. Маючи вигідне геополітичне розміщення, Україна володіє великим туристично рекреаційним потенціалом, сприятливим кліматом, багатою флорою і фауною, культурно-історичними пам'ятками світового рівня та туристичною індустрією, яка швидко

розвивається. У затверджений, Кабінетом Міністрів України, список історичних місць внесено 402 міста і селища міського типу, історичні ареали яких розробляються, а деякі вже затверджені.

Особливістю туристичного сезону 2017 р. стало збільшення туристичного потоку не тільки у м. Одесу, а й у область – на нові регіональні дестинації – центр винного туризму «Шабо», центр зеленого туризму «Фрумушика-Нова», курорт Лебедівка тощо. Разом з тим, туристична галузь в Одеській області залишається слабо розвиненою як за сервісом, так і за станом інфраструктури. Індикатором низької конкурентоспроможності м. Одеси, як міжнародної туристичної дестинації, став «провал» круїзного туризму – в поточному сезоні Одеський порт відвідали 13 круїзних лайнерів, із 25 заявлених. Аналіз стану розвитку туристично-рекреаційного комплексу Одеської області виявив концептуальну помилку в процесі розвитку і просування регіонального туристичного продукту – цей процес не носить системного характеру, а являє собою набір незв’язаних між собою заходів, що реалізуються різними учасниками (владою, бізнесом, населенням, асоціаціями тощо) без взаємодії. Відповідно, склалась негативна іміджева ситуація регіонального туристичного продукту – потенційним туристам пропонується самотійно на основі туристичних ресурсів і частково «обірваної» інформації створювати єдиний продукт для задоволення певних потреб.

У той самий час Одеський регіон має в наявності сприятливі природно-кліматичні умови та курортно-рекреаційні ресурси. Лікувальний профіль курортів міста та області – клімат бальнеогрязьовий. Одеська область характеризується наявністю природних лікувальних ресурсів: мінеральні води; пелоїди (лікувальні грязі), ропа лиманів та озер; морське узбережжя; природні об’єкти і комплекси зі сприятливими для лікування, оздоровлення та медичної реабілітації кліматичними умовами. Кліматичні умови області сприятливі для курортно-рекреаційної діяльності. Лікувальними водними об’єктами на території області є відомі родовища пелоїди Куяльницького і Хаджибейського лиманів, а

також родовища мінеральних вод Одеське, Куяльницьке, Чорноморське.

Станом на 2018 р. в Одеській області налічується 321 санаторно-курортний та оздоровчий заклад, які можуть прийняти понад 40 тис. туристів. В число найбільш забезпечених санаторно-курортним господарством входять Білгород-Дністровський (141 одиниця), Татарбунарський (80 одиниць), Кілійський (75 одиниць) і Овідіопольський (56 одиниць) райони.

Найбільша кількість дитячих закладів оздоровлення і відпочинку зосереджена в м. Одеса (138 одиниць), м. Білгород-Дністровський (65 одиниць) та Лиманському (62 одиниці), Подільському й Саратському районах (по 52 одиниці). Решта районів Одеської області мало забезпечені санаторно-курортними закладами.

6 березня 2019 р. набув чинності Закон «Про оголошення природних територій Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення» [35], що дозволить забезпечити належну охорону і сталий розвиток території курорту. На сьогоднішній день розроблено дорожню карту, стратегічний портфель проектів та схему перспективного розвитку курорту «Куяльник».

Загалом на території області діє 46 туристичних маршрутів. За 2018 р. розроблено та діють 19 нових маршрутів (7 екологічних, 5 гастрономічних, 5 релігійних, 2 розважальних). Найбільші туристичні потоки прямують по таких відомих маршрутах туристичної Одещини: Байдарки на Турунчуку; Бессарабська садиба «У Меланії»; Дністровська Амазонія; Ранчо дядюшки Бо; Таємне життя Сиверина Потоцького; Долина роз; «Як козаки за сіллю ходили...»; «По хвилях Бессарабії»; Чумацькими шляхами; Шабо та Акерман; Етнопарк «Нью Васюки»; Фрумушика-Нова; Дунайська-дельта – 0 км, та багатьох інших яскравих атракціях.

Туристично-екскурсійний потенціал області також визначений численними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними

заповідниками, пам'ятниками та музеями. Це відомі у світі Одеський національний академічний театр опери та балету, знамениті Потьомкінські сходи, місто Вилкове, фортеця XII - XV ст. в м. Білгороді-Дністровському, розкопки античних міст Тіри і Ніконії, пам'ятники культової архітектури в містах Одесі, Ізмаїлі, Рені, Кілії та багато іншого. Біля 4500 пам'яток культурної спадщини та 12 міст області занесені до Списку історичних населених місць України. Понад 100 об'єктів культурної спадщини мають статус пам'яток національного значення, що створили Одещині імідж одного із найбільш відомих і популярних, через свою самобутність, місць для відвідування туристами і відпочиваючими.

16 вересня 2019 р. Центром всесвітньої спадщини ЮНЕСКО офіційно підтверджено включення об'єкта «Тіра – Білгород (Аккерман) – на шляху від Чорного до Балтійського морів» до Попереднього списку ЮНЕСКО.

Туристична галузь є стратегічним вектором розвитку області, яка має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення, сприятливий клімат, найбільший морський порт України, курортно-рекреаційний комплекс, транспортна, фінансова та соціально-культурна інфраструктура.

Водночас подальший розвиток туристичної галузі гальмується через:

- недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази в галузі туризму;
- недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- недостатню кількість засобів розміщення, насамперед готелів 3-4 та 5 зірок, які відповідають міжнародним стандартам та сертифікаційним вимогам;
- невідповідний стан багатьох об'єктів туристичного показу, історико-культурних пам'яток та музеїв стримує зростання туристичних відвідувань регіону та створення нових туристичних маршрутів;
- недостатню забезпеченість професійними кадрами в галузі туризму.

Стратегічним напрямком розвитку туристичної галузі Одеської області є перетворення її у конкурентоспроможну, високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, що зможе стати вагомим чинником прискорення соціально-економічного розвитку області, підвищення якості життя населення, гармонійного розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі.

Основними стратегічними завданнями є:

- орієнтація транспортної інфраструктури на обслуговування туристичних потоків;
- підвищення якості та конкурентоспроможності туристичного продукту;
- раціональне використання рекреаційного та туристичного потенціалів регіону;
- розвиток регіональної інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг.

Для того щоб зрозуміти, які саме аспекти потрібно розвивати в Одеському регіоні пропонуємо проаналізувати сильних і слабких сторін регіону, можливостей і загроз (SWOT-аналіз), подано в Додатку А.

Переваги (визначені за результатами аналізу сильних сторін і можливостей).

Сильними сторонами Одеської області є її вигідне географічне положення (приморський і прикордонний регіон України) та достатньо розвинута та розгалужена інфраструктура, що дозволяє розширити географію експорту продукції та є важливим для країни у процесі розвитку комбінованих маршрутів по вісі «Європа-Азія», зокрема приєднання до трансєвропейської транспортної мережі (TEN-T), транскаспійського міжнародного транспортного маршруту та «Нового Шовкового шляху» через Чорне та Каспійське моря, впровадження ініціативи «Тримор'я», що передбачає створення співдружності країн в регіоні між Балтійським, Чорним і Адріатичним морями.

Наявний туристично-рекреаційний потенціал та розвинута мережа природоохоронних територій дає можливість залучити інвестиції за рахунок зростаючого попиту на різні види рекреаційної та туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду, є основною складовою для формування туристичних кластерів та членства туристичного бізнесу у європейських міжрегіональних об'єднаннях.

Вагомий виробничий потенціал (хімічна, фармацевтична, машино-та авіабудівна, харчова та переробна промисловість, виробництво будматеріалів тощо) є сильною стороною області та основою для розвитку портово-промислових комплексів та індустріальних парків. Продовження процесів інтеграції з ЄС це можливість для експортоорієнтованих підприємств розширення географії та збільшення квот на експорт української продукції (товарів) у країни ЄС.

Наявність земельних ділянок з площею достатньою для будівництва СЕС та успіхи в освоєнні альтернативних джерел генерації електричної енергії (СЕС, ВЕС) забезпечать подальший розвиток альтернативної енергетики та поступове досягання енергонезалежності регіону від зовнішніх постачальників.

Сильними сторонами області є сприятливе бізнес-середовище для сталого розвитку середнього та малого підприємництва з можливістю залучення фінансування за рахунок грантових та інших коштів міжнародних фінансових організацій: ЄБРР, НУФ, ІФС тощо та спрощеною дозвільною системою у бізнесі та земельних відносинах.

Значний культурний потенціал представлений великою кількістю закладів культури і мистецтв, архітектурних пам'яток, пам'яток історії. В області реалізуються великі мистецькі проекти, що є важливим для забезпечення маркетингу територій та доцільним у зв'язку зі зростаючим інтересом в країні і світі до українських звичаїв та традицій.

Успіхи у сфері охорони здоров'я та значна наукова підтримка медичної

галузі є міцною базою для підготовки та підвищення кваліфікації медичних кадрів, основою для залучення інвестицій та розвитку технологій у даній сфері.

Сільське господарство – одна з провідних галузей економіки регіону та відіграє важливу роль у формуванні темпів економічного зростання. В Одеській області сприятливі агрокліматичні умови для підвищення продуктивності тваринництва та зростання врожайності сільськогосподарських культур, що в свою чергу сприяють можливостям просування на зовнішніх та внутрішніх ринках органічної сільськогосподарської продукції.

Виклики (визначені в результаті аналізу слабких сторін та можливостей).

Продовження процесів інтеграції з ЄС – стимулюватиме виробників підвищувати якість продукції та відповідальність за охорону довкілля, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції місцевих виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках, приведенню її у відповідність до європейських та світових стандартів, розширенню обсягів експорту, зокрема в рамках Угоди про асоціацію з ЄС.

Подальший розвиток альтернативної енергетики поступово забезпечить енергонезалежність регіону від зовнішніх постачальників та зниження цін на енергетичні ресурси.

Децентралізація влади стала основою для формування фінансово-спроможних територіальних громад Одеської області перевагами яких є можливості:

- 1) залучення інвестиції;
- 2) розвитку власної економіки;
- 3) сприянню місцевому підприємництву;
- 4) розвитку місцевої інфраструктури, раціонально освоюючи отримані субвенції з Державного бюджету;
- 5) ефективного використання механізмів співробітництва територіальних громад для вирішення комплексних питань місцевого значення (спільно створює

чи спільно утримує підприємства, які забезпечують збір, вивезення, сортування та захоронення побутових відходів);

б) швидкого отримання адміністративних та соціальних послуг;

7) створення сучасних закладів освіти, медицини, культури та спорту;

8) будівництва якісних та доступних кожному доріг, транспорт з маршрутами сполучення всередині громади та за її межі.

Збільшення інвестиційної привабливості регіону за рахунок попиту на різні види рекреаційної та туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду, забезпечення маркетингу територій, формування туристичних кластерів, це можливість для структурної модернізації регіонального туристично-рекреаційного комплексу, впровадження нових видів послуг і форм обслуговування, територіального розширення, формування нових туристських центрів, районів та курортних зон.

Вирішити проблему щодо забруднення водних басейнів, незадовільного стану очисних споруд, збереження і відтворення водних ресурсів можливо шляхом впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, розроблення та виконання планів управління басейнами річок.

Розвиток комбінованих маршрутів по вісі «Європа-Азія відкриває великі перспективи широкомасштабного міжнародного співробітництва, зміцнює статус України як транзитної країни, є передумовою для розвитку національного логістичного хабу на території Одеської області, збільшить вантажо- та пасажиропотоки, позитивно вплине на взаємодію всіх видів транспорту як основи створення мультимодального транспортного вузла, розвиток туризму, поліпшення інвестиційного клімату та збільшення обсягів залучення інвестицій.

Ризики (визначені в результаті аналізу слабких сторін та загроз).

Профіцити потужностей з виробництва добрив у світі з високою вірогідністю негативно вплинуть на зовнішню конкуренцію та на ціни на

енергетичні ресурси.

Імпортна експансія товарів на внутрішньому ринку є передумовою деградації національних виробників. Як наслідок, насичення внутрішнього ринку імпортною продукцією в сегменті і продовольчих, і непродовольчих товарів.

Високі кредитні ставки, коливання на валютному ринку несуть ризик залишити на низькому рівні інновації у виробничій сфері та скорочення кількості організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, зменшить чисельність науковців.

Відсутність відповідного законодавства щодо забезпечення розвитку малих виноробних підприємств негативно впливає на конкуренцію з великими корпораціями у вказаній галузі та на конкурентоспроможність малих підприємств для експортної торгівлі.

Загроза зростання зовнішньої енергетичної залежності посилить такі слабкі сторони, як високі ціни на енергетичні ресурси та відсутність власних енергогенеруючих потужностей.

Значною загрозою є розміщення хімічних засобів захисту рослин на території області, що призводить до забруднення ґрунтів та створює небезпеку для довкілля.

Наслідками нераціонального використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду є погана туристична інфраструктура на землях рекреації, відсутність проектів організації та розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Високий рівень трудової міграції призведе до:

1) втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу;

2) втрати найконкурентоспроможнішої частини власної робочої сили (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу;

3) погіршення демографічної ситуації в області.

У туризмі, як і в інших секторах економіки, спостерігається стійка тенденція до створення концернів, картелів, угод і союзів туристичних підприємств. У туристичні концерни з єдиним керівництвом об'єднуються численні туристичні підприємства, які зберігають організаційно-правову самостійність. Як правило, керуючий орган концерну має форму холдингу – товариства з відповідною часткою участі. Ці структури виникають у результаті згоди партнерів по концерну, які для досягнення загальної мети – спільного управління концерном – вносять свої капітали і створюють організаційно і юридично самостійний орган керівництва.

Угоди типу «пул» означають об'єднання туристичних підприємств різних галузей із громадськими партнерами, наприклад з органами місцевого або господарського самоуправління, в організацію, яка має публічний характер. Учасники подібної угоди на одних і тих самих умовах зобов'язані зробити свої внески в організацію заходів – предметів цієї угоди – з тим, щоб мати чітко визначену частку для покриття витрат або отримання прибутку. Домовленості між партнерами за угодою типу «пул» укладаються при організації особливо капіталомістких, а через це складних для індивідуального здійснення заходів (приклад – будівництво нової злітної смуги в аеропорту Одеси), а також акцій із сфери лобювання, успіх яких залежить від солідарності туристичного бізнес-товариства. Підприємства укладають між собою договір про розподіл витрат на їх проведення та про колективну відповідальність за результати.

Як приклад можна навести такі заходи, охоплені угодами схожого типу:

- проведення довгострокових і витратних наукових досліджень технологій або ринків;

- створення капіталомістких компонентів інфраструктури туризму, що вимагають значних інвестицій (ведення розкопок, реставрація пам'яток культури

та археологічних пам'яток);

- створення певних туристичних кластерів;
- впровадження новітніх і капіталомістких інформаційних технологій (електронні карти туристичних дестинацій країни або певного регіону, розробка маршрутів для аудіо гідів);

- лобіювання необхідних правових рішень (розробка та прийняття Верховною Радою нових законів «Про туризм» [37], «Про сільський туризм» , «Про кластери», «Про 4-км приморську смугу» тощо;

- капіталомісткі рекламні кампанії і компанії щодо просування, організації і проведення закордонних ярмарок, навчання за кордоном тощо (участь України у міжнародних туристичних виставках, створення рекламних роликів про туристичні принади України та їх демонстрація на телевізійних каналах у різних країнах світу).

У туристичній сфері Одеської області діє декілька форм кластеризації:

- 1) територіальні кластери: туристичний кластер Одеси, агро-рекреаційно-туристичний кластер Фрумушика-Нова, туристичний кластер Одеської області тощо; у перспективі створення туристичного кластера м. Вілкове;

- 2) функціональні туристичні кластери за видами туризму: кластер сільського (зеленого) туризму, кластер рекреаційного туризму, кластер винного туризму, ODESSACARD, кластер медичного туризму та інші;

- 3) ситуаційні (подієві) туристичні кластери які створюються під певну подію: фестиваль, конференцію, виставку, конгрес, свято тощо;

- 4) галузеві кластери, пов'язані з туристичною діяльністю: Асоціація «Туризм Одеси», Українська туристична Асоціація, Одеська Асоціація Туристичних агенцій, Асоціація розвитку туризму «Велика Одеса», музеї Одесита тощо.

Прикладом може слугувати туристичний кластер м. Одеси, який

сформувався сам по собі та незважаючи на солідний перелік потенційних органів управління і координації, управляється виключно ринковими умовами. Його складові:

- органи управління і координації: Департамент культури та туризму Одеської міської ради, Асоціація розвитку туризму Одеського регіону «Велика Одеса»; КП «ТІЦ м. Одеси», Асоціація «Туризм Одеси», Одеська Асоціація туроператорів і агентств тощо;

- підприємства-виробники туристичних послуг (тур фірми, туроператори);

- підприємства та установи сфери дозвілля (кінотеатри, театри, виставкові комплекси тощо);

- колективні засоби розміщення (готелі, хостели, приватні садиби, кемпінги тощо);

- санаторно-курортні організації; – підприємства, що надають послуги з харчування туристів (ресторани, бари, кафе, піцерії тощо);

- об'єкти туристичних відвідувань: музеї; історичні, культурні пам'ятки; природні ресурси;

- рекламно-інформаційні підприємства та установи;

- підприємства транспорту;

- навчальні заклади з підготовки фахівців (ОНЕУ, ОНАХТ, ОНУ тощо);

- інфраструктурні підприємства (водопостачання, енергопостачання, санстанція, вивіз сміття, медичне обслуговування тощо).

Можна зробити позитивні прогнози, щодо туристичної сфери в Одеській області, оскільки бачимо, що кількість внутрішніх та іноземних туристів починає зростати, хоч і малими темпами. Для цього зроблені чималі зусилля з боку як всієї країни, так і Одеської області безпосередньо, а саме: презентація українського туристичного напрямку на провідних міжнародних туристичних заходах

(виставки, семінари, конференції), впроваджено міську туристичну програму «Одеса 365 днів на рік» (для популяризації міста протягом усього року, а не тільки у курортний сезон), розгорнутий фестивальний рух як у місті, так і по області (збільшилася кількість розважальних подій – ярмарок, фестивалів, концертів тощо) для залучення туристів. Отже, подієвий туризм відіграє значну роль у відновленні туристичних потоків до України і безпосередньо до Одеської області. В першу чергу треба вдосконалювати туристичну ресурсну базу всієї Одеської області. Створювати та реалізовувати різноманітні програми по розвитку окремих частин які мало розвинені (будувати місця для відпочинку відносно нових стандартів). Влаштовувати різноманітні туристичні події які будуть об'єднувати людей з метою відпочинку або подорожування (виставки, походи, змагання, концерти). Покращувати умови приймання туристів та їх розміщення (лагодити та оновлювати старі готелі та місця відпочинку, будувати нові). Покращити стан лікувальних закладів санаторно-курортного напрямку, так як багато людей подорожують з метою лікування.

Одеська область насичена ресурсами, які при правильному використанні можуть залучити багато туристів. Коли всі ці вимоги будуть виконані повинен відбутися приріст туристів в Одеській області. Що в майбутньому принесе поповнення коштів до державного бюджету.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Туристична галузь є стратегічним вектором розвитку області, яка має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного розміщення, сприятливий клімат, найбільший морський порт України, курортно-рекреаційний комплекс, транспортна, фінансова та соціально-культурна інфраструктура.

Дослідження, здійснені у процесі виконання кваліфікаційної роботи, дозволяють нам виокремити наступний комплекс проблем та сформулювати відповідні пропозиції:

- недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази в галузі туризму;
- недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- недостатню кількість засобів розміщення, насамперед готелів 3-4 та 5 зірок, які відповідають міжнародним стандартам та сертифікаційним вимогам;
- відсутність підтримки лікувально-оздоровчих закладів;
- невідповідний стан багатьох об'єктів туристичного показу, історико-культурних пам'яток та музеїв стримує зростання туристичних відвідувань регіону та створення нових туристичних маршрутів;
- недостатній розвиток регіональної інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг.

Стратегічним напрямком розвитку туристичної галузі Одеської області є перетворення її у конкурентоспроможну, високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, що зможе стати вагомим чинником прискорення соціально-економічного розвитку області, підвищення якості життя населення, гармонійного розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі.

Відсутність відповідного законодавства щодо забезпечення розвитку малих виноробних підприємств негативно впливає на конкуренцію з великими

корпораціями у вказаній галузі та на конкурентоспроможність малих підприємств для експортної торгівлі.

Достатньо очевидним є необхідність підтримки для збалансованого розвитку туристичної інфраструктури та розвитку лікувально-оздоровчих підприємств, якими багатий регіон, урядових установ України та області. Джерелами фінансування можуть бути як інвестиційні проекти міжнародного значення так сприяння місцевому підприємництву, за рахунок додаткових привілеїв.

Збільшення інвестиційної привабливості регіону за рахунок попиту на різні види рекреаційної та туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду, забезпечення маркетингу територій, формування туристичних кластерів, це можливість для структурної модернізації регіонального туристично-рекреаційного комплексу, впровадження нових видів послуг і форм обслуговування, територіального розширення, формування нових туристських центрів, районів та курортних зон.

Отже основними стратегічними напрямками розвитку галузі туризму в регіоні є:

- орієнтація транспортної інфраструктури на обслуговування туристичних потоків;
- підвищення якості та конкурентоспроможності туристичного продукту;
- раціональне використання рекреаційного та туристичного потенціалів регіону;
- розвиток регіональної інформаційної інфраструктури рекреаційних та туристичних послуг;
- залучення інвестиції;
- розвитку власної економіки;
- сприяння місцевому підприємництву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / Л. Д. Божко // Культура України. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://tourlib.net/statti_ukr/bozhko.htm.
2. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія / М. Борушак – Львів: ІРД НАН України, 2006. – 288 с.
3. Вишневська О. М. Використання природно-ресурсного потенціалу підприємств аграрного сектору регіону [Електронний ресурс] / О. М. Вишневська – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/6_NITSHB_2011/Economics/12_80153.doc.htm.
4. Вікіпедія. Туризм в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.
5. Влащенко Н. М. Соціально-економічний механізм розвитку санаторно-курортного комплексу регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.05 / Влащенко Н. М. – Х., 2009. – 24 с.
6. Гайдук А. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг / А. Гайдук // Регіональна економіка / А. Гайдук., 1999. – С. 172–177.
7. Галасюк С.С. Проблеми розвитку туристичної діяльності в Одеському регіоні / С.С. Галасюк // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – Вип. 35. – С. 160–167.
8. Герасимчук З., Глядіна М. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізми формування та реалізації: монографія / З. Герасимчук, М. Глядіна. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 161 с.

9. Гірняк Л. І. Сучасний стан, перспективи та тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні. / Л. І. Гірняк, В. А. Глагола. // Економіка та управління підприємствами. – 2018. – №16. – С. 71–76.
10. Головне управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://od.ukrstat.gov.ua/index.html>.
11. Горбилева З.М. Экономика туризма. Практикум: учеб. пособие / З. М. Горбилева. – Минск: БГСУ, 2002. – 144 с.
12. Горун В. В. Інтегральна оцінка природно-ресурсного потенціалу ландшафтнорекреаційних районів Одеської області // Екологія міст і рекреаційних зон. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 31 травня–1 червня 2012 р. – Одеса, 2012. – С. 68-71.
13. Горун В. Оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу території Одеської області / В. Горун. // Вісник львівського університету. – 2013. – № 43. – С. 123-132.
14. Данильчук В. Ф. Методология оценки рекреационных территорий / В. Ф. Данильчук, Г. М. Алейникова, А. Я. Бовсуновская. – Донецк: ДИТБ, 2003. – 197 с.
15. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу : навчальний посібник / Л. П. Дяченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
16. Інформація щодо колективних засобів розміщення України [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm.
17. Інформація щодо фінансово-економічних показників сфери туризму та курортів 2017-2019 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6998024a-0327-4dd6-95ba-50188f934610&title=InformatsiiaSchodoFinansovoekonomichnikhPokaznikivSferiTurizmuTaKurortiv2017-2019-Roki&isSpecial=true>.
18. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк.

– Чернівці: Книги – XXI, 2003. – 300 с.

19. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Париж, 2003). <http://www.unesco.org> (Офіційний сайт ЮНЕСКО).

20. Корнієнко В. В. Історико-культурна спадщина та її використання в туристичній сфері України / В. В. Корнієнко: автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. – Київ, 2008. – 19 с.

21. Лепкий М. І. Фактори розвитку туристичного господарства в регіонах України / М. І. Лепкий // Інфраструктура ринку. – 2018. – Вип. 25. – С. 549-555.

22. Малиш Н. А. Структурні показники та економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу України / Н. А. Малиш. // Державне управління: теорія та практика. - 2013. - № 1.

23. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. Затверджено МОН / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.

24. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.

25. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.me.gov.ua.

26. Місто Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0>.

27. Мобільний оператор «Київстар». Туристичні підсумки 2016 року в Одеській області. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://kyivstar.ua/ru/mm/news-and-promotions/turisticheskie-itogi-2016-goda-v-odesskoy-oblasti>.

28. Мокляк А. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (у контексті українсько-польських туристичних зв'язків): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економіка та соціальна географія» / А. Мокляк. – Київ, 2014. – 17 с.

29. Одеська обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://oblrada.odessa.gov.ua/odeska-oblast/ekologichnij-stan/zagalni-vidomosti-pro-ekologichnyj-stan-odeskoyi-oblasti/>.

30. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник / авт.. колектив: О. Г.Топчієв [керівник], І. І. Кондратюк, В. В. Яворська [та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2012. – 336 с.

31. Офіційний сайт міста Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://omr.gov.ua/ua/>.

32. Парацій В. М. Понятійний комплекс національного пам'яткоохоронного законодавства: фактори терміноетимологічної невідповідності // Міжнар. досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. – К. : Стилос, 2002. – С. 119-124.

33. Паспорт одеської області 2019 рік. – Одеса, 2019. – 76 с.

34. Повидиш Л. І. Природно-ресурсний потенціал території: сутність, функції та структура / Л. І. Повидиш. // Проблеми системного підходу в економіці. – 2009. – №12. – С. 88-99.

35. Про оголошення природних територій Куяльницького лиману Одеської області курортом державного значення : Закон України від 06.03.2019 р. № 2637-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2019. № 10. Ст.55.

36. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8.06.2000 р. №1805–III // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 39, ст. 333; Відомості Верховної Ради. – 2005. – № 5, ст. 114

37. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 р. // Урядовий кур'єр. – 1995. – 16 листопада.

38. Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / за ред. І. М. Школи. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.

39. Саламатіна С. Стан та перспективи розвитку гастрономічного туризму на півдні Одещини / С. Саламатіна. // Наукові праці (ОНАХТ). – 2014. – № 46. –

С. 325–329.

40. Статистична інформація з офіційного сайту Державної служби туризму і курортів України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.tourism.gov.ua>.

41. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://tweb-oda.odessa.gov.ua/statics/pages/files/5b0287ef6892a.pdf>.

42. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року: Рішення Одеської обласної ради від 9 листопада 2007 р. № 347-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.oda.odessa.gov.ua>.

43. Стратегія розвитку Одеської області на період 2021-2027 роки. // м.Одеса. – 2020. – С. с.15.

44. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-ге вид., випр. та доп. / Т. І. Ткаченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.

45. Тодоров, В. І. Туристично-рекреаційне господарство Одеської області: сучасний стан та перспективи розвитку / В. І. Тодоров, В. Д. Олійник // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 4 : Географія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 20 (32). – С. 162-168.

46. Туристична діяльність в Одеській області у 2014 році : [статистичний збірник]. – Одеса : Головне управління статистики в Одеській області, 2015. – 47 с.

47. Туристична діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_tyr_dil.htm.

48. Туристичний збір – бонус для місцевих бюджетів [Електронний ресурс]

– Режим доступу до ресурсу: <http://cost.ua/news/747-turystychnyy-zbir-bonus-dlya-mistsevykh-byudzhetiv/>

49. Туристичний інформаційний центр м.Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.tic.in.ua/?lang=uk>.

50. УНІАН [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/tourism/news/10453371-ukrajina-za-rik-otrimala-ponad-90-milyoniv-turistichnogo-zboru.html>.

51. Управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини Одеської міської ради. Офіційний сайт Одеської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omr.gov.ua/ru/departments/45752>.

ДОДАТОК А

Матриця SWOT-аналізу розвитку туристичного бізнесу Одеській обл.

(складено автором на основі [41])

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне положення. 2. Достатньо розвинута та розгалужена інфраструктура, з високою пропускною спроможністю, наявність засобів для перевезення великогабаритних і масових вантажів. 3. Наявний туристично-рекреаційний потенціал регіону. 4. Сприятливі агрокліматичні умови для розвитку тваринництва та вирощування майже усіх сільськогосподарських культур. 5. Розвинута мережа природоохоронних територій. 6. Інвестиційна привабливість регіону. 7. Освоєння альтернативних джерел генерації електричної енергії (СЕС, ВЕС). 8. Сприятливе бізнес-середовище для сталого розвитку середнього та малого підприємства . 9. Значний культурний потенціал: 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зовнішня конкуренція та слабка конкурентоздатність вітчизняної продукції. 2. Високі ціни на енергетичні ресурси. 3. Залежність від імпорту обладнання та сировини для промислового виробництва. 4. Відсутність фінансування державою інноваційних розробок. 5. Значний обсяг реалізації сировинної продукції або продукції низької глибини переробки. 6. Виснаження та втрата родючості ґрунтів. 7. Зношеність доріг місцевого значення, невідповідність глибин в окремих морських портах. 8. Відсутність системного підходу до координації розвитку та довгострокового планування діяльності всіх видів транспорту з урахуванням соціально-економічних потреб населення, бізнесу, оборони та геополітичних інтересів України. 9. Низький рівень екологічної освіти та культури населення. 10. Забруднення водних басейнів. 11. Відсутність проектів організації та розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду. 12. Велика протяжність області, що зумовлює труднощі з відвідуванням туристами віддалених від обласного центру місць. 13. Погана туристична інфраструктура на землях рекреації (пляжі, курортно-санаторні заклади, туристичні бази, кемпінги та супутні території).

Продовження Додатку А

Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Продовження процесів інтеграції з ЄС 2. Подальший розвиток альтернативної енергетики та поступове забезпечення енергонезалежності регіону від зовнішніх постачальників. 3. Розширення географії експорту продукції та розвиток імпортозаміщення. 4. Розвиток портово-промислових комплексів, індустріальних парків. 5. Зростання продажів на внутрішній ринок за рахунок реалізації інвестиційних програм. 6. Децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад. 7. Залучення дешевого фінансування за рахунок грантових та інших коштів міжнародних фінансових організацій: ЄБРР, НУФ, ІФС тощо. 8. Збільшення інвестиційної привабливості регіону за рахунок попиту на різні види рекреаційної та туристичної діяльності на територіях природно-заповідного фонду; 9. Зростання інвестиційної привабливості України. 10. Спрощення дозвільної системи у бізнесі та земельних відносинах. 11. Міжнародна співпраця з європейськими країнами в рамках транскордонного співробітництва, членство туристичного бізнесу у європейських міжрегіональних об'єднаннях. 12. Залучення інвестицій, розвиток технологій, забезпечення маркетингу територій, формування туристичних кластерів. 13. Запровадження басейнового принципу управління для поліпшення стану водних об'єктів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Профіцити потужностей з виробництва добрив у світі. 2. Нарощування імпорту продукції. 3. Складнощі з залученням фінансових ресурсів – високі кредитні ставки. 4. Конкуренція з іноземними компаніями 5. Спалахи захворювання тварин. 6. Коливання на валютному ринку. 7. Залежність від світових цін. 8. Зростання зовнішньої енергетичної залежності. 9. Труднощі переходу на технічні регламенти ЄС. 10. Відсутність відповідного законодавства щодо забезпечення розвитку малих виноробних підприємств. 11. Надзвичайні ситуації антропогенного та природного походження. 12. Наслідки нераціонального використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду. 13. Розміщення хімічних засобів захисту рослин на території області, що призводить до забруднення ґрунтів. 14. Відсутність працюючого законодавче закріпленого механізму захисту інвестицій, що викликає недовіру бізнесових кіл. 15. Обтяжливість процедури реєстрації оподаткування, ліцензування, сертифікації підприємницької діяльності. 16. Наявність корупційних ризиків. 17. Слабка поінформованість потенційних партнерів про можливості регіону. 18. Високій рівень трудової міграції за кордон. 19. Зростання дефіциту робочої сили за окремими робітничими професіями. 20. Зростання рівня тіньової зайнятості внаслідок відсутності системних заходів щодо детінізації ринку праці. 21. Відсутність КСЗІ (комплексної системи захисту інформації) на систему, де циркулюють персональні дані (система класу АСЗ).

